

Praktiska förvaltare av kulturresevat och deras syn på kulturlandskapet

Marika Kronberg

Självständigt arbete • 30 hp
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Agronomprogrammet – landsbygdsutveckling
Uppsala 2024

Praktiska förvaltare av kulturresevat och deras syn på kulturlandskapet

Practical stewards of cultural reserves and their view of the cultural landscape

Marika Kronberg

Handledare: Kjell Hansen, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land

Examinator: Malin Beckman, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land

Omfattning: 30 hp

Nivå och fördjupning: Avancerad nivå, A2E

Kurstitel: Självständigt arbete i Landsbygdsutveckling, A2E – Agronomprogrammet - landsbygdsutveckling

Kurskod: EX0890

Program/utbildning: Agronomprogrammet – landsbygdsutveckling

Kursansvarig inst.: Institutionen för stad och land

Utgivningsort: Uppsala

Utgivningsår: 2024

Omslagsbild: Småskaligt skärgårdslandskap i Brottö kulturresevat. Fotograf Marika Kronberg.

Upphovsrätt: Alla bilder används med upphovspersonens tillstånd, författaren Marika Kronberg.

Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: kulturresevat, landskap, praktiska förvaltare, förvaltning av kulturlandskap, besökare, rural blick, rural idyll, kulturarv

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap

Institutionen för stad och land

Avdelningen för landsbygdsutveckling

Sammanfattning

I planeringen av landskap händer det ofta att olika intressen möts som strider mot varandra. Den europeiska landskapskonventionen har ett demokratiskt mål om att stärka människors delaktighet i utformningen av landskap. Det gäller även de kulturlandskap som förvaltas och utvecklas inom ramen för skyddsformen kulturresevat. Syftet med uppsatsen har varit att undersöka perspektiv på kulturresevatens syfte och förvaltning hos de som har anknytning till och förvaltar dem praktiskt. För att uppnå syftet valde jag en etnografisk fallstudie som forskningsstrategi och gjorde fältbesök i två kulturresevat, Bråfors bergsmansby respektive Brottö skärgårdsjordbruk. Under besöken intervjuade jag kulturresevatens praktiska förvaltare och gick omkring tillsammans med dem i kulturresevaten för att få dem att berätta för mig om kulturlandskapet och om hur de förvaltar det. Resultatet visar att de praktiska förvaltarna har en syn på landskapet som närmar sig ett ursprungligen nordiskt sätt att förstå landskap, de kopplar ihop landskapet till brukandet av det och hur det har sett ut traditionsenligt. Det finns en kluvenhet gentemot att förvalta kulturresevat för att ta emot besökare. Jag analyserar att det kan ha att göra med att de praktiska förvaltarna värjer sig mot en annan dominerande syn på landskapet som ett visuellt sceneri att konsumera. Till sist visar resultatet att det finns vissa oenigheter mellan de praktiska förvaltarna och den offentliga förvaltningen av kulturresevat. Jag diskuterar att detta har att göra med de olika förståelserna som finns av landskap samt att kulturresevat är en flexibel skyddsform som gör att det delvis är oklart vad kulturresevat är och ska vara. Givet landskapskonventionens demokratiska tanke drar jag slutsatsen att det finns en risk att de praktiska förvaltarnas perspektiv trängs undan av andra dominerande synsätt på landskap och att det därför är viktigt att ta till vara.

Nyckelord: kulturresevat, landskap, praktiska förvaltare, förvaltning av kulturlandskap, besökare, rural blick, rural idyll, kulturarv

Abstract

In the planning of landscapes, it often happens that different interests meet that conflict with each other. The European Landscape Convention has a democratic goal of strengthening people's participation in the design of landscapes. This also applies to the cultural landscapes that are managed and developed within cultural reserves. In this master's thesis, the aim has been to investigate perspectives on the purpose and management of cultural reserves of those who are connected to and manage them practically. To achieve the aim, I chose an ethnographic case study as my research strategy and made field visits to two cultural reserves, Bråfors cultural reserve and Brottö cultural reserve. During the visits, I interviewed the practical stewards of the cultural reserves and walked around with them in the cultural reserves to have them tell me about the cultural landscape and how they manage it. The results show that the practical stewards have a view of the landscape that approaches an originally Nordic way of understanding the landscape – they connect the landscape to its current and traditional use. There is a divided feeling towards managing cultural reserves to receive visitors. I analyze that it may have to do with the practical stewards defending themselves against another dominant view of the landscape as a visual scenery to be consumed. Finally, the results show that there are certain disagreements between the practical stewards and the public administrators of cultural reserves. I discuss that this has to do with the different understandings of landscape that exist and that the cultural reserve is a flexible form of protection

which makes it partially unclear what cultural reserves are and should be. Given the democratic idea of the landscape convention, I conclude that there is a risk that the practical stewards' perspective will be displaced by other dominant views of landscape and that it is therefore important to look after.

Keywords: cultural reserves, landscape, practical stewards, management of cultural landscapes, visitors, rural gaze, rural idyll, cultural heritage

Innehållsförteckning

Förord	9
1. Inledning	10
1.1 Syfte och frågeställningar	12
2. Bakgrund	14
2.1 Att vårda landskap	14
2.2 Förvaltningen av kulturresevat.....	15
2.2.1 Vad är kulturresevat?	15
2.2.2 Offentlig förvaltning av kulturresevat	16
2.2.3 Praktisk förvaltning i kulturresevaten.....	17
2.3 Kulturresevaten.....	17
2.3.1 Bråfors bergsmansby.....	17
2.3.2 Brottö skärgårdsjordbruk	18
3. Metod	19
3.1 Fältbesök.....	19
3.1.1 Val av kulturresevat	20
3.2 Materialinsamling	20
3.2.1 Promenadsamtal.....	21
3.2.2 Kvalitativa intervjuer.....	21
3.3 De praktiska förvaltarna	22
3.4 Reflexivitet och etik	22
3.5 Presentation av begrepp.....	23
3.5.1 Landskap	24
3.5.2 Konsumtionen av landsbygden	25
3.5.3 Kulturarv.....	26
4. De praktiska förvaltarnas syn på landskapet	28
4.1 Promenad i Bråfors kulturresevat	28
4.1.1 Bortkörd slagg och ett stycke åkermark à la 1600-tal	28
4.1.2 En mystisk oktagon i gräsmattan.....	28
4.1.3 Ängsladan med årtalsinskriftioner och ett speciellt golv.....	29
4.1.4 Kalvarsberget.....	30
4.2 Promenad i Brottö kulturresevat	31
4.2.1 Restaureringen av betesön Brännholmen.....	31

4.2.2 Promenad till nordvästra udden.....	32
4.2.3 Rundvandring i reservatets östra delar.....	34
4.3 Landskap att leva i och av	34
5. De praktiska förvaltarnas relation till besökare.....	37
5.1 Relation till besökare i Bråfors	37
5.1.1 Bråfordsdagarna	37
5.1.2 Besök i ett musealt kulturresevat	38
5.2 Relation till besökare på Brottö	39
5.2.1 Pedagogiska vs publika resevat.....	39
5.2.2 Skärgården som ett nöje för sommargäster	41
5.3 Att förmedla en vy eller hur landskapet blir till	42
6. Samarbetet med den offentliga förvaltningen	46
6.1 Bråfors möter den offentliga förvaltningen.....	46
6.1.1 Att lägga igen diken, sätta upp solpaneler och installera en turbin	46
6.1.2 Kulturresevatets gränser och en svedja i skogen.....	47
6.2 Brottö möter den offentliga förvaltningen.....	48
6.2.1 Gamla skyltar och romantiserande handläggare.....	48
6.3 Olika syn på landskap och kulturarv	50
7. Slutsats	55
Referenser.....	58
Tack.....	61

Förord

Den här uppsatsen har sin upprinnelse i en sommar för två år sedan. Äntligen kunde jag pusta ut efter att ha slitit med kandidatuppsatsen i några veckor. Sommaren stundade och till råga på allt hade jag lyckats skaffa mig en trevlig sysselsättning för de kommande veckorna – praktik i kulturresevatet Linnés Hammarby. Kulturresevat kan liknas vid naturresevat men syftet är primärt att skydda och bevara värdefulla kulturpräglade landskap. Under praktiken skulle jag få lära mig om skötsel av äldre odlingslandskap. Dagligen traskade jag de två kilometrarna från busshållplatsen på vägen som slingrade sig mellan Uppsalaslättens åkrar mot den röda 1700-talsgården som reste sig vid det skogbeklädda backkrönet. Dagarna fylldes av påtande i kålgården och slåtter med lie och slåtterbalk. Det kändes på ett vis som att tiden hade stått stilla ett tag. Ibland åt jag min medhavda matsäck invid Linnés gamla lusthus i sten uppe på en liten kulle. I fjärran såg jag strömmen av bilar på E4:an och blev då påmind om att det trots allt var 2020-tal. Jag söp in all den kunskap som museibönderna delade med sig. Om beteseffekterna från olika djur och om hur det var förr. Jag fick lära mig göra krakar av den höga rågen. Klappa får och smaka på öl bryggd på humlen som växte i humlegården. Praktiken talade till alla sinnen. När det blev höst och sedan vinter tänkte jag ofta tillbaka på den. Tanken tog sakta men säkert form på att skriva min masteruppsats på ämnet kulturresevat. Jag nämnde det för mina franska vänner, ett par som bor i Sverige sedan ett par år tillbaka. De blev eld och lågor. Deras absoluta favoritplats i Stockholm är Skansen. ”Det finns djur, gamla hus, kulturhistoriska beskrivningar, mat och souvenirer – allt som jag älskar!” utropade min vän. Innan de återvände till Frankrike gjorde de en lång resa runt hela Sverige. De blev så inspirerade att de på sin lista över platser att besöka lade till inte mindre än sju kulturresevat. För mina franska vänner tycktes kulturmiljöerna och kulturlandskapen utgöra ett roligt utflyktsmål medan min vistelse vid Linnés Hammarby kanske framförallt handlade om att jag trivdes i den lugna och inspirerande miljön. Det är delvis skilda och delvis överlappande anledningar. Oavsett kan man konstatera att kulturmiljöer och kulturlandskap berör och engagerar människor.

1. Inledning

Landskapet är det livsrum som människan delar med både djur och växter. Det är betydelsefullt på många olika sätt och har både estetiska, sociala, kulturella, ekologiska och ekonomiska värden (Riksantikvarieämbetet 2022). Mångfalden av värden gör dock att det ständigt pågår förhandlingar om hur landskapet ska nyttjas och utvecklas. Den europeiska landskapskonventionen, som Sverige ratificerade år 2011, framhåller landskapet som en gemensam resurs och ett gemensamt ansvar. Konventionen syftar till att främja skydd, planering och förvaltning av europeiska landskap och omfattar både stad och landsbygd och såväl storslagna landskap som vardagslandskap (Riksantikvarieämbetet 2022). I Sverige finns flera olika skyddsformer för områden, miljöer och landskap, bland annat nationalparker, naturreservat och kulturresevat. Den här uppsatsen handlar om kulturresevat där syftet specifikt är att bevara värdefulla kulturlandskap (Riksantikvarieämbetet u.å.). I uppsatsen kommer jag att diskutera olika syn på kulturresevatens kulturlandskap hos de som arbetar med dem. Begreppet landskap är dock relevant eftersom det är ett övergripande begrepp som har flera betydelser, vilket påverkar synen på kulturlandskap såväl som på andra typer av landskap. Jag har valt att i min diskussion utgå från ett nordiskt respektive ett anglosaxiskt landskapsbegrepp. Med det nordiska landskapsbegreppet förstås landskap som ett territorium som hänger samman med traditioner och människors sätt att leva och bruka marken medan den anglosaxiska förståelsen av landskap har en betoning på det visuella i landskapet.

Vad är det som tilltalar med kulturlandskap och vad förväntas det bidra med i samhället? Kulturlandskapet rymmer inslag som minner om en annan tid. Ofta handlar det om miljöer präglade av jordbruk och boskapsskötsel där det ännu finns spår, exempelvis stenmurar, öppna diken eller äldre bebyggelse, som vittnar om tidigare generationers tillvaro och arbete. Kulturlandskap är ofta ett intressant och trevligt landskap att upptäcka och vistas i för både inhemska och utländska turister. Inte sällan är kulturlandskapet också förknippat med biologisk mångfald och vacker natur. Det är en källa till rekreation, lugn och avkoppling. På landsbygden bidrar kulturlandskapet till en högre livskvalitet för lokalbefolkningen och möjliggör en starkare besöksnäring. Det kan vara betydelsefullt för människor genom att det hör samman med deras lokala eller nationella identitet (Saltzman & Svensson 1997a). Det är utmärkande för landskap och alltså även för kulturlandskap att det finns så många olika perspektiv och förhållningssätt gentemot det (Saltzman 2001).

Oavsett vad man anser att kulturlandskapen bidrar med i samhället har landskapsvård blivit en alltmer omfattande verksamhet i Sverige sedan 1980-talet (Riksantikvarieämbetet 2019). Effekterna på landskapet av flera decenniers jordbruksrationalisering hade då blivit påtagliga. Idag finns det flera stöd och ersättningar att söka för lantbrukare för att bevara miljöer och landskap. Både staten och kommuner bedriver landskapsvård inom bland annat natur- och kulturresevat. Skyddsinstrumentet kulturresevat infördes med miljöbalken 1999 för att skydda och bevara betydelsefulla kulturpräglade landskap (Riksantikvarieämbetet u.å.). Det finns strax under 50 kulturresevat runt om i Sverige (Riksantikvarieämbetet 2024). Kulturresevaten förvaltas av länsstyrelser eller kommuner. Markägare, boende, föreningar eller andra organisationer är dock ofta inblandade i de praktiska skötselåtgärderna och i aktiviteter som anordnas.

Människor med skilda bakgrunder och kunskaper har olika relationer till samma landskap och ser olika värden i det (Ihse 2019). När jag gjorde praktik sommaren 2021 i kulturresevatet Linnés Hammarby kunde jag notera att de som förvaltade kulturresevatet praktiskt, och som också var mina handledare, hade olika bakgrunder vilket gjorde att de fäste uppmärksamhet vid olika aspekter av landskapet. Natur- och kulturvärdena inom kulturresevatet betonades olika mycket och detta förhållande ledde till motsättningar kring hur den praktiska förvaltningen skulle bedrivas. Det rörde exempelvis tidpunkten för slått. En förespråkade senare slått för att det skulle gynna floran medan en annan ansåg att man borde tillämpa tidig slått för att vara mer historiskt korrekt.

Miljöbalken (SFS 1998:808) fastställer att ett område kan förklaras som kulturresevat ”i syfte att bevara betydelsefulla kulturpräglade landskap”. Formuleringen lämnar mycket utrymme till tolkning. Enligt Riksantikvarieämbetet gör det kulturresevat till ett flexibelt skyddsinstrument eftersom arbetet med att skydda och bevara landskapet kan anpassas till olika förutsättningar och värden och tillåtas skifta mellan och inom kulturresevaten (Riksantikvarieämbetet 2017). Vad exakt det är som ska bevaras och hur förvaltningen ska bedrivas är således något som avgörs lokalt för varje enskilt kulturresevat. Ett vägledningsdokument med rekommendationer för hur bestämmelserna i miljöbalken bör tillämpas togs fram av Riksantikvarieämbetet år 2014 (se Riksantikvarieämbetet 2014). Innan dess hade Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet gemensamma allmänna råd för bildande av natur- och kulturresevat. Dessutom fanns en handbok för bildande, förvaltning och utveckling av kulturresevat, som komplement till miljöbalken och de allmänna råden. Handboken var dock inaktuell redan år 2014. Tio år senare pågår fortfarande ett arbete vid myndigheten att ta fram en ny handbok (se Riksantikvarieämbetet 2023c). Vägledningsdokumentet ger inte någon närmare precisering av vad förvaltningen av kulturresevat går ut på. I ljuset av att syftet med kulturresevaten är otydligt kan man tänka sig att det finns fler motsättningar

kring hur förvaltningen ska bedrivas, utöver den som rör i vilken grad naturvärden ska beaktas.

En aspekt som rör kulturresevatens syfte och förvaltning handlar om huruvida det är meningen att kulturresevatens ska bevara en statisk landskapsbild från en viss tidsperiod eller om man kan tillåta landskapet inom kulturresevatens att i viss mån genomgå förändringar. Saltzman (2001) menar att landskap kännetecknas av föränderlighet, och att varje allvarligt försök att bevara landskap rymmer en inneboende motsättning. I propositionen *Hållbart skydd av naturområden* påpekar regeringen att kulturresevat som skyddsform, snarare än att betraktas som ett sätt att skydda landskapet, kan ”fungera som referensområden för en långsiktigt hållbar förvaltning av landskapets värden” (Miljödepartementet 2008). Ytterligare en fråga handlar om kulturresevatens ska vara som museum eller besöksanläggningar och förvaltas med inriktning på kulturlandskapets upplevelsevärden, eller om kulturlandskapet ska brukas med andra landskapsvärden i fokus.

Mot bakgrund av oklarheterna vad gäller kulturresevatens syfte och förvaltning är det intressant att ge akt på vilka som har något att säga till om gällande kulturlandskapets förvaltning i de enskilda kulturresevatens. Ett uttalat mål i den europeiska landskapskonventionen är att alla ska kunna delta i utformningen av landskapet (Riksantikvarieämbetet 2022). Den enskilda människan, lokalsamhällets och allmänhetens roll i landskapsförvaltningen betonas (Norderhaug & Stokke 2019; Riksantikvarieämbetet 2022). I regeringens proposition lyfts lokal delaktighet som en viktig komponent inom förvaltningen av kulturresevatens och speciellt medverkan av markägare och brukare påpekas vara av stor vikt vid bildande av kulturresevat (Miljödepartementet 2008). Som nämnts tidigare är ofta flera aktörer inblandade i kulturresevatens förvaltning. De som utför de praktiska skötselåtgärderna i kulturresevatens är de som till syvende och sist formar vad kulturresevatens blir, vad som prioriteras och betonas. Däremot måste de förhålla sig till det uppdrag som de fått ifrån den förvaltande offentliga myndigheten, en länsstyrelse eller en kommun. Det kan finnas motsättningar både praktiska förvaltare emellan, samt mellan praktiska förvaltare och offentlig förvaltning. Besökare och andra som vistas i kulturresevatens kan också ha synpunkter.

1.1 Syfte och frågeställningar

I planeringen av landskap händer det ofta att olika intressen möts som strider mot varandra. Landskap betyder också olika saker beroende på sammanhang. Det kan syfta väldigt konkret på det fysiska landskapet men det kan också vara mer vagt och politiskt och snarare referera till en föreställning som man vill åstadkomma.

Den europeiska landskapskonventionen har ett demokratiskt mål om att stärka människors delaktighet i utformningen av landskap. Landskapskonventionen gäller alla landskap, således även kulturlandskap som förvaltas och utvecklas inom ramen för skyddsformen kulturresevat. Med utgångspunkt i ovanstående är syftet med den här uppsatsen att undersöka perspektiv på kulturresevatens syfte och förvaltning hos de som har anknytning till och förvaltar kulturresevat praktiskt. Det är speciellt intressant att undersöka de praktiska förvaltarnas perspektiv eftersom det kommer fram mer sällan till skillnad från offentliga myndigheters perspektiv. För att uppnå syftet har jag besökt två kulturresevat där jag har gått omkring med de praktiska förvaltarna i kulturresevaten och samtalat med dem. I fältarbetet har jag utgått ifrån följande övergripande frågeställning:

- Hur ser de praktiska förvaltarna på kulturlandskapet i kulturresevaten?

För att besvara denna frågeställning har jag följande underfrågor:

- Vad vill de praktiska förvaltarna bevara och göra för förändringar i kulturresevaten?
- Upplever de praktiska förvaltarna att deras syn på kulturresevatens förvaltning skiljer sig från den offentliga förvaltningens syn och i så fall hur?
- Hur förhåller sig de praktiska förvaltarna till att ta emot besökare och till idén att förvalta kulturresevaten som besöksmål?

2. Bakgrund

I detta avsnitt presenterar jag bakgrund och historik kring det samhälleliga intresset för att skydda och vårda landskap, inklusive kulturlandskap. Därefter presenterar jag skyddsformen kulturresevat samt hur kulturresevatn förvaltas och finansieras mer ingående. Till sist introduceras de två kulturresevat som jag har besökt för uppsatsens räkning.

2.1 Att vårda landskap

Intresset för kulturlandskap som politisk fråga i Sverige i modern tid uppstod som en del av en större debatt om jordbruket och landsbygden i början av 1960-talet (Flygare 2008). Efter andra världskrigets slut genomdrevs en jordbrukspolitik som gick ut på att minska antalet jordbruk och på att göra de kvarvarande jordbruken större och modernare (Flygare 2008). Landskapet förändrades då man hade behov av stora enhetliga fält som tillät större och mer effektiva maskiner samt en mer rationell djurhållning (Saltzman 2001). Trots en del invändningar centerade kring farhågor om vad politiken skulle få för konsekvenser för landsbygden och dess invånare moderniserades landsbygden och många småbruk lade ner (Flygare 2008). Under 60-talet blev debatten dock mer intensiv. Medan vissa ville att avvecklingen skulle skyndas på ansåg andra att detta ledde till miljöproblem och att det småskaliga jordbruket var ett mer uthålligt sätt att bedriva jordbruk på. Dessutom förknippade man det med ett landskap med särskilda kvaliteter som nu var hotat (Flygare 2008). Förutom att vara öppet ansåg man det vara vårdat och harmoniskt och det skänkte ett välbefinnande att vistas i det. Det präglades dessutom av spår från föregående generationers arbete.

På 1970-talet införlivades landskapsfrågor med jordbrukspolitiken. Stöd och ersättningar till lantbrukare för att bevara landskapet infördes, även om det handlade om små summor. Men ännu in på 70-talet uppmuntrades lantbrukare av staten genom bidrag och rådgivning att rationalisera sin jordbruksmark genom att ta bort så kallade odlingshinder såsom öppna diken, åkerholmar och stenmurar (Saltzman 2001). Denna myndighetsutövning tjänade inte till att skydda landskapets eventuella estetiska, biologiska, sociala och historiska värden, skriver Saltzman (2001). I samma veva som stöden till landskapsvård infördes blev det

angeläget att ytterligare precisera vad exakt som skulle bevaras (Flygare 2008). Flygare (2008) skriver att uttrycket öppet landskap ansågs vara för obestämt inom politiken. Under 80-talet uppstod så begreppet kulturlandskap som fick tjäna som bestämning för landskap som ännu inrymde många gamla objekt som odlingsrösen, forngravar och stengärdesgårdar. Vid sidan av Naturvårdsverket fick den statliga myndigheten Riksantikvarieämbetet ett ökat ansvar för landskapsvård. Samtidigt beskriver Flygare (2008) att det fanns många benämningar på landskapet som användes parallellt under den här tiden. Man talade på samma gång om både det öppna landskapet, kulturlandskapet, odlingslandskapet och landskapsbilden. Det är svårt att vara säker på att alla verkligen talade om samma sak. Dessutom skulle det inte bli lättare att hålla isär begreppens betydelser, menar Flygare (2008). Saltzman (2001) skriver att begreppet odlingslandskap i många sammanhang tog över det tidigare dominerande begreppet kulturlandskap, men poängterar det motsägelsefulla i det eftersom en del ängar och betesmarker aldrig har odlats. För en del stod kulturlandskapet snarare för biologiska värden än för spår och minnen från det förflutna. Kulturlandskapet förknippades med den artrikedom i djur- och växtvärlden som det traditionella jordbruket hade gynnat.

På 90-talet gick Sverige med i EU och landskapsfrågorna blev en del av EU:s gemensamma jordbrukspolitik. Inom unionen har stöden till miljövärden och landskapsvård blivit en allt större del av den gemensamma jordbrukspolitikerna under de senaste decennierna (Flygare 2008; Eriksson 2013).

2.2 Förvaltningen av kulturresevat

2.2.1 Vad är kulturresevat?

Kulturresevat är en nationell skyddsform som finns i Sverige och som introducerades med miljöbalken 1999 i syfte att vårda och bevara landskap med höga kulturvärden (Riksantikvarieämbetet u.å.). Precis som i naturresevat kan både natur- och kulturmiljövärden skyddas och vårdas inom ett kulturresevat. I kulturresevaten är det dock kulturvärdena som utgör den huvudsakliga anledningen till att man har tagit beslut om områdesskydd. Kulturresevaten är sammansatta helhetsmiljöer och det är ofta marker, byggnader, lämningar och spår som tillsammans utgör värdefulla landskap. Områdena har gemensamt att de på olika sätt formats av förgångna tiders markanvändning och resursutnyttjande (Riksantikvarieämbetet 2023a).

Ett tjugotal kulturresevat bildades under de första åren. Under 2010-talet saktade takten dock in på grund av brist på resurser. I skrivande stund finns strax under 50 kulturresevat som är utspridda över hela landet, från Hanhinvittikko fåbod i

Norrbottnen till Kulturrens Östarp i Skåne. Variationen i kulturresevatens karaktär är stor. Många kulturresevat utgörs av miljöer som formats av traditionellt småskaligt jordbruk, men det finns även kulturresevat som skyddar bruks- och industrimiljöer, park- och trädgårdsmiljöer samt miljöer präglade av fiskerinäring m.m. (Riksantikvarieämbetet 2023a). Inom kulturresevaten kan olika verksamheter bedrivas. Förutom traditionellt jordbruk kan det handla om tillverkning och försäljning av hantverk, kurs- och utbildningsverksamhet samt anordnande av olika aktiviteter och evenemang (Riksantikvarieämbetet 2017).

2.2.2 Offentlig förvaltning av kulturresevat

Kulturresevaten förvaltas av flera aktörer på olika nivåer. Beslut om att bilda kulturresevat på ett område tas av antingen en länsstyrelse eller en kommun. De flesta kulturresevaten har beslutats av länsstyrelser (Riksantikvarieämbetet 2024). I samband med beslutet fastställs även syftet med skyddet och vilka föreskrifter som ska vara tillämpliga i resevatet. En skötselplan utarbetas som beskriver målen för bevarandearbetet och som specificerar vilka åtgärder som krävs för att nå målen. Utöver konkreta skötselåtgärder kan skötselplanen innehålla målsättningar kring resevatets utveckling, verksamheter och offentliga evenemang. (Riksantikvarieämbetet 2023a).

När beslut tas om att bilda ett kulturresevat utses även en officiell förvaltare som har till uppgift att styra och administrera resevatsskötseln utefter skötselplanen. I vanliga fall är det den beslutstagande länsstyrelsen eller kommunen som blir officiell förvaltare. Förvaltaren har ett övergripande ansvar för att planera skötseln och utforma samt handla upp praktiska skötselåtgärder. Förvaltaren har även ansvar för att följa upp och utvärdera arbetet (Riksantikvarieämbetet 2017).

På högre nivå är Riksantikvarieämbetet den myndighet som har ett nationellt ansvar för frågor om kulturarv, kulturlandskap och kulturmiljöer. Beträffande förvaltningen av kulturresevat ansvarar Riksantikvarieämbetet för att samordna, vägleda, följa upp, utvärdera och informera om arbetet med alla kulturresevat i Sverige (Riksantikvarieämbetet 2023a). Det är även Riksantikvarieämbetet som förfogar över kulturmiljövårdsanslaget som sedan fördelas till länsstyrelserna. Det finns inga särskilda anslag avsatta för kulturresevat utan i statligt beslutade kulturresevat måste länsstyrelserna i sitt arbete väga förvaltningen av kulturresevat mot andra satsningar på vård av kulturmiljöer. Medel går exempelvis också till vård av byggnadsminnen, kyrkor och fornlämningar, till informationsspridning och tillgängliggörande av kulturmiljöer samt till framtagande av kunskapsunderlag och arkeologiska undersökningar m.m. (Riksantikvarieämbetet 2023b). Kulturmiljöanslaget har i stort sett legat på samma nivå sedan början av 2000-talet (Riksantikvarieämbetet 2017). Mot bakgrunden av

den begränsade finansieringen förvaltas vissa kulturresevat med stöd av ideellt arbete och kompletterande bidrag från exempelvis EU:s landsbygdsprogram (Riksantikvarieämbetet 2017).

2.2.3 Praktisk förvaltning i kulturresevaten

Den praktiska förvaltningen i kulturresevaten ser ut på flera olika sätt (Riksantikvarieämbetet 2017). Förutom den kontinuerliga markskötseln är det möjligt att den praktiska resevatsskötseln innefattar djurhållning, restaureringsarbeten samt underhåll och uppförande av byggnader. Den praktiska skötseln kan utföras av anställd personal, entreprenörer, föreningar eller markägare. Många kulturresevat har privata ägare som är inblandade i skötseln i varierande utsträckning. Denna uppsats undersöker två kulturresevat som huvudsakligen förvaltas praktiskt av kulturresevatens privata ägare och brukare.

2.3 Kulturresevaten

2.3.1 Bråfors bergsmansby

Bråfors ligger i utkanten av Norbergs kommun i Västmanlands län och är en av landets äldsta bergsmansbyar med anor från 1200-talet. Bergsmansbyn med dess tillhörande ägor med en sammanlagd areal på cirka 80 hektar blev kulturresevat år 2006 och finansieras och förvaltas officiellt av Länsstyrelsen i Västmanlands län (Länsstyrelsen Västmanlands län u.å.). Vid bildandet var syftet med kulturresevatet att bevara och trygga ett fortsatt brukande av landskapet med dess kultur- och naturvärden. Syftet var också att pedagogiskt åskådliggöra den utveckling av verksamheter och landskap som skett från 1200-talet fram till början av 1900-talet (Länsstyrelsen Västmanlands län 2006). Landskapet är präglad av järnhantering samt jord- och skogsbruk som pågått under flera sekler. I resevatet kan man se rester av en hytta där järn tillverkades och som användes för sista gången år 1902. Malmen transporterades från gruvorna i den omgivande trakten, framför allt i området runt Norberg. I anslutning till hyttan finns även rester av en konstkanal som grävdes för att kunna utnyttja vattnets kraft. Jordbruket var viktigt för att försörja både människor och djur med mat. Spåren från äldre tiders brukande syns bland annat i form av 45 gamla byggnader med olika konstruktion och funktioner kopplade till lantbruk. Det finns till exempel ladugårdar, åker- och ängslador, logar, mat- och förrådsbodas med mera. De äldsta byggnaderna är från 1700-talet (Länsstyrelsen Västmanlands län 2010).

2.3.2 Brottö skärgårdsjordbruk

Brottö är en ö i Stockholms mellanskärgård och som i öster sitter ihop med Ingmarsö. Ön tillhör Österåkers kommun. Kulturreseptatet Brottö skärgårdsjordbruk bildades 2004 som Stockholms läns första kulturreseptat. Kulturreseptatet finansieras och förvaltas officiellt av Länsstyrelsen i Stockholms län. Kulturreseptatet omfattar Brottös östra och västra delar samt tre mindre intilliggande öar. Totalt är arealen på cirka 138 hektar varav 66 hektar är på land (Länsstyrelsen Stockholm u.å.). När det bildades var syftet bland annat att bidra till att det mångsidiga och småskaliga jordbruket skulle leva vidare genom aktivt brukande (Länsstyrelsen Stockholm u.å.). Ett syfte med reseptatet var även att pedagogiskt åskådliggöra hur ett levande skärgårdsjordbruk kunde fungera förr tillika vilken form det tar idag (Länsstyrelsen Stockholms län 2004). Området är ett exempel på ett vardagslandskap som en gång i tiden var vanligt i länet men som numera är hotat. I reseptatet kan man vandra i ett anrikt, småbrutet skärgårdslandskap som består av åkrar, betesmarker, ekar, strandängar och skogspartier. Det finns även spår från så långt tillbaka som medeltiden, till exempel en rest av en medeltida åker med stenhägnad. Ett tegelbruk har funnits i den nordvästra delen av ön. Betes- och odlingsmarkerna är artrika vilket vittnar om långvarig hävd (Länsstyrelsen Stockholm u.å.).

3. Metod

För att uppfylla uppsatsens syfte och frågeställningar har jag lagt upp arbetet med uppsatsen som en etnografisk studie inspirerad av fenomenologi. Detta eftersom jag har velat förstå och beskriva vad de praktiska förvaltarna fäster mening vid beträffande landskapet i kulturreseervaten. Redan i början av processen fick jag intrycket av att kulturreseervat som fenomen berörts av forskning i en mycket begränsad omfattning. Det etnografiska angreppssättet är särskilt användbart vid studier av relativt outforskade områden (Robson 2011). Ett rikt och detaljerat material från ett fåtal fall är ofta att föredra i en etnografisk studie (Robson 2011). Därför valde jag att besöka endast två kulturreseervat: Bråfors bergsmansby i Västmanland och Brottö skärgårdsjordbruk i Stockholms skärgård. Som Creswell (2014) påpekar är syftet med kvalitativ forskning inte främst att kunna generalisera resultaten till andra människor eller platser. Styrkan ligger i stället i den specifika beskrivningen (Creswell 2014).

3.1 Fältbesök

Med hänsyn till uppsatsens syfte – att undersöka perspektiv på kulturreseervatens syfte och förvaltning hos de som har anknytning till och förvaltar kulturreseervat praktiskt – var det nödvändigt att träffa de praktiska förvaltarna på plats i kulturreseervaten. Dessutom var det enbart genom fältbesök som jag verkligen kunde närma mig en förståelse av dels vad som pågår i de enskilda kulturreseervaten, dels den kontext som ramar in dem. Detta tillvägagångssätt är i linje med Robsons (2011) beskrivning av de centrala dragen hos det etnografiska angreppssättet.

Fältbesöken hade ungefär samma upplägg men skilde sig i viss utsträckning på grund av kulturreseervatens skilda beskaffenhet och yttre förutsättningar. Jag besökte Bråfors bergsmansby en dag i slutet av januari 2023. Besöket på Brottö skärgårdsjordbruk skedde under ett par dagar i mitten på februari 2023. Besöket på Brottö blev längre då jag fick lov att övernatta på ön en natt eftersom båtförbindelserna inte var särskilt bra. Jag bodde hos mina informanter och välkomnades att äta alla måltider tillsammans med dem. Även i Bråfors inbjöds jag att både fika och äta lunch tillsammans med mina informanter. Jag diskuterar hur detta eventuellt kan ha påverkat uppsatsen i avsnitt 3.4.

3.1.1 Val av kulturresevat

När jag valde kulturresevat att besöka utgick jag från några kriterier. Först och främst hade jag i åtanke att kulturresevaten skulle tillhöra kategorin gårdsmiljöer/odlingslandskap. En förteckning över alla kulturresevat som dessutom anger vilken typ av miljö de representerar återfinns på Riksantikvarieämbetets hemsida (Riksantikvarieämbetet 2024). Eftersom det finns knappt 50 kulturresevat i Sverige var detta kriterium ett sätt för mig att begränsa undersökningen utifrån eget intresse och min utbildnings agrara inriktning. Dessutom har jag viss erfarenhet sedan tidigare av kulturhistoriska odlingslandskap. För det andra valde jag att besöka kulturresevat där markägare eller boende i hög grad är involverade i den praktiska förvaltningen. Jag fann överlappningen mellan livsmiljö och offentlig kulturmiljö vara en intressant dimension. Till sist vägde praktiska omständigheter in såsom geografiskt avstånd från min hemort Uppsala. Det första kulturresevatet jag besökte var Bråfors bergsmansby. Där fick jag tips om Brottö skärgårdsjordbruk som är det andra kulturresevatet som ingår i undersökningen. De två kulturresevaten har beröringspunkter och likheter bland annat genom att de representerar just gårdsmiljöer och odlingslandskap och förvaltas praktiskt av de boende. I kulturresevatens skötselplaner anges syften med resevatbildningarna och där finns i båda fallen formuleringar som handlar om att det kulturpräglade landskapet ska åskådliggöras genom skydd, vård och fortsatt brukande. Denna balans mellan bevarande och fortsatt brukande ansåg jag vara en intressant aspekt. Kulturresevaten har samtidigt olika karaktärer vilket utgjorde en intressant grund för jämförelse. Det är exempelvis deras olika geografiska lägen, där Bråfors ligger i Bergslagens skogsbygd medan Brottö är beläget i Stockholms mellanskärgård. Jag förmodade därmed att de skulle vara utsatta för turism i olika hög grad. Även om kulturresevaten representerar gårdsmiljöer och odlingslandskap är det ena ett skärgårdslandskap och det andra ett landskap omgivet av skog och präglat av järnhantering.

3.2 Materialinsamling

För att fånga de praktiska förvaltarnas perspektiv på kulturlandskapet och dess förvaltning använde jag mig av promenadsamtal och kvalitativa semi-strukturerade intervjuer som metoder för materialinsamling under mina fältbesök. För att ha en referenspunkt till de praktiska förvaltarnas perspektiv läste jag även vad som stod om kulturresevaten på de förvaltande länsstyrelsernas hemsidor samt studerade besluten och skötselplanerna och utgivna broschyrer som hör till kulturresevaten som ingår i undersökningen. Att kombinera metoder är ett sätt att göra materialet rikare och det kan öka studiens validitet (Creswell 2014).

3.2.1 Promenadsamtal

Den primära metoden för materialinsamling utgjordes av samtal med de praktiska förvaltarna medan vi vandrade runt i kulturreseptaten. Pripp & Öhlander (2011) använder termen *promenadsamtal* som beteckning för denna teknik och beskriver den som en kombination av observation och intervju, där forskaren antingen förhåller sig mer passiv eller aktiv. I mitt fall bad jag de praktiska förvaltarna att guida mig i kulturreseptaten och förhöll mig relativt passiv under vandringarna. Jag var intresserad av att se vad de själva skulle välja att visa, berätta och prata om. På så vis kunde jag även notera hur stor vikt de lade vid olika ting och delar av kulturreseptatet. Jag ville få en förståelse för förvaltarnas sätt att förhålla sig till miljön och landskapet och vad de värdesätter i det. Jag ställde mest uppföljande frågor eller frågor som uppkom spontant kring det som de praktiska förvaltarna visade. Jag ställde även frågor ur mina förberedda frågeguider, om samtalet naturligt närmade sig de ämnena.

Observationen vid promenadsamtal kan sägas göras gemensamt av fältarbetaren och av de som studeras (Pripp & Öhlander 2011). Den gemensamma observationen var väldigt praktisk eftersom ambitionen vid fenomenologiskt inspirerad kvalitativ forskning är att "förstå sociala fenomen utifrån aktörernas egna perspektiv och beskriva världen som den upplevs av dem" (Kvale & Brinkmann 2009:42). Ytterligare en fördel med promenadsamtal är att informanter oftare har lättare att uttrycka attityder och känslor när de är "på plats" (Evans & Jones 2011). Samtal blir ofta mer naturliga när de sker utomhus (Evans & Jones 2011). Däremot är en nackdel med guidade vandringar att jag inte får reda på hur de praktiska förvaltarna förhåller sig till kulturreseptaten direkt eftersom de påverkas av min närvaro. Jag bedömde ändå detta som den rimligaste metoden givet den tid och de resurser som jag hade till förfogande. Som stöd för minnet fotograferade jag en hel del i kulturreseptaten samt bad de praktiska förvaltarna om tillåtelse att spela in samtalen. Kvaliteten skiftar i inspelningarna eftersom de skedde utomhus med vindens sus och fraset av mossa och lav under fötterna som bakgrundsljud. Samtalen har ändå kunnat transkriberas i sin helhet med undantag från ett fåtal meningar och ord som är ohörbara.

3.2.2 Kvalitativa intervjuer

Utöver promenadsamtalen gjorde jag även kvalitativa semi-strukturerade intervjuer med de praktiska förvaltarna för att få ett helhetsgrepp om hur de förhåller sig till kulturreseptaten de förvaltar. Innan fältbesöken satte jag ihop frågeguider att ha till hands under intervjuerna. Med hjälp av dem kunde jag stämma av och säkerställa att vissa frågor och teman berördes. De förberedda frågorna kopplade an till mina forskningsfrågor och kretsade kring de egna kulturreseptatens betydelse för de praktiska förvaltarna, förvaltarnas tankar om de egna kulturreseptatens nuvarande

utformning och utveckling, deras relation till de förvaltande myndigheterna och till besökare av kulturresevatet samt upplevelser av att bo i ett kulturresevat. Vissa av intervjuerna var bara med en person medan andra var med två personer samtidigt. Intervjuerna hade karaktär av ett vanligt vardagligt samtal. Vi satt vid informanternas köksbord, samtalade och fikade. Stämningen var informell. Som jag beskriver närmare under avsnitt 3.4 är det därför av särskild vikt med ett etiskt förhållningssätt. Precis som promenadsamtalen spelades även dessa samtal in. Alla inspelningar transkriberades sedan inför analysen av materialet.

3.3 De praktiska förvaltarna

Mitt i kulturresevatet Bråfors ligger Brategården som består av en mangårdsbyggnad med flyglar från sent 1700-tal. Gården ägs, bebos och brukas av Erik och Margareta Brate som även är de privata ägarna av kulturresevatet. De är båda pensionärer men bedriver ett jordbruk i liten skala och sköter om de gamla byggnaderna som hör till gården. För närvarande har de ett femtiotal tackor med lamm som betar markerna.

På Brottö bor Matts Jansson och hans sambo Solveig Pettersson i en av gårdarna som ligger i kulturresevatet. De har ett tiotal kor som betar markerna. På gården bor även dottern Ylva och hennes man Mikael som från och med nästa år kommer att ta över skötselavtalet med länsstyrelsen.

För närvarande är det Erik och Matts som utför de praktiska skötselåtgärderna ute i sina respektive kulturresevat genom skötselavtal med länsstyrelsen. Under vandringarna i kulturresevatet var det Erik och Matts som visade runt mig. Uppsatsen bygger främst på samtal med Erik och Matts men jag hade även möjlighet att prata med övriga nämnda personer.

3.4 Reflexivitet och etik

Ett reflexivt förhållningssätt är centralt vid kvalitativ forskning (Creswell & Creswell 2018). Det innebär att man som forskare bör vara medveten om sin roll i processen och hur ens personliga bakgrund och erfarenheter kan påverka forskningen (Creswell & Creswell 2018). Som tidigare nämnt har jag kommit i kontakt med kulturresevatet förut. Sommaren 2021 praktiserade jag i kulturresevatet Linnés Hammarby utanför Uppsala. Under fyra veckor lärde jag mig om skötsel av kulturhistoriska odlingslandskap. Jag noterade att det fanns något motstridiga viljor kring avvägningar som behövde göras mellan natur- och kulturvärden. Praktikerfarenheten gjorde mig vaken för att det inte är självklart vad

som ska bevaras inom kulturresevat. Den hjälpte mig att vara lyhörd för att det kan finnas olika sorters motsättningar och spänningar. Samtidigt har jag aktivt tänkt på att de kulturresevat som jag besöker inom ramen för den här undersökningen är helt andra platser än Linnés Hammarby och därför varit noga med att inte tolka in och projicera sådant som jag upplevde var sant där.

Ytterligare en reflektion är att min bakgrund samt ovan nämnda praktikerfarenhet kan ha underlättat min tillgång till fältet. När jag presenterade mig själv på plats i kulturresevaten förklarade jag att jag är student vid SLU. Det kan ha påverkat forskningen och empirin på så vis att informanterna till viss del har velat övertyga mig i egenskap av universitetsstuderande vid lantbruksuniversitetet om hur man borde se på kulturlandskap. Jag berättade även om mitt intresse för kulturmiljöer och hänvisade till praktiken vid Linnés Hammarby. Tack vare att jag dessutom är förtjust i att dricka kaffe och inte har någon speciell kosthållning kunde fältbesöken löpa lätt och ledigt. Stämningen blev förtroendefull och informell. Samtidigt har detta ställt höga krav på ett etiskt förhållningssätt i mitt uppsatsarbete och en varsam hantering av de inblickar som jag har fått i mina informanters privatliv. Creswell & Creswell (2018) betonar att forskare bör undvika att delge information som informanter kan lida men av. På förhand informerade jag om möjligheten att figurera med fingerat namn i uppsatsen. Den stolthet som de praktiska förvaltarna känner för kulturresevaten de förvaltar är dock stor och det fanns därför en önskan om att uppträda i eget namn. Jag är trots det medveten om att informanterna kan ha yppat sådant som potentiellt är känsligt om det förekommer i min uppsats. Jag har noga övervägt vad som skulle kunna utgöra känslig information samt låtit informanterna ta del av och komma med synpunkter på det som jag återger i uppsatsen av våra samtal.

Som tidigare nämnt blev jag generöst bjuden på måltider i mina informanters hem och på Brottö erbjuds jag även övernattnig. På detta sätt kom jag mina informanter närmre och fick goda möjligheter att förstå den vardagliga kontexten. Vid fältbesök finns en särskild risk att forskaren utvecklar antingen en positiv eller negativ inställning till personerna eller fenomenet som studeras (Robson 2011). För att undvika påverkan av detta slag på min forskning har jag försökt medvetandegöra min inställning. I enlighet med Robsons (2011) förslag om att undvika vinklad forskning har jag talat med min handledare och studiekamrater om mina upplevelser och låtit dem hålla ett granskande öga på min uppsats.

3.5 Presentation av begrepp

Vid analysen av empirin använde jag mig av flera analytiska begrepp för att förstå mitt material vilka presenteras nedan.

3.5.1 Landskap

Ett centralt begrepp i den här uppsatsen är landskap. I min analys av materialet har landskap som teoretiskt begrepp hjälpt mig att få syn på att det inte är självklart vad landskap är och vad det karaktäriseras av. Därmed blev begreppet intressant att ta som utgångspunkt för en diskussion om vad som egentligen ska bevaras inom kulturresevat. Landskap är ett mångfasetterat begrepp utan entydig definition vilket kan vara problematiskt när det används analytiskt (Ihse 2019). Huvudsakligen kan landskapsbegreppet härledas till två olika ursprung, ett anglosaxiskt och ett nordiskt. Dessa ursprung har fortfarande inverkan på språket och Saltzman (2001) noterar att olika former av mellanting ofta förekommer i svenskan idag. Det anglosaxiska landskapsbegreppet lägger tyngdpunkten på landskapet som sceneri (Gunnarsdotter 2005). Inom denna tradition betonas det visuella, landskapet ses som en kulturellt kodad bild eller utsikt (Wästfelt 2019). Det nordiska landskapsbegreppet å andra sidan har en nyans som betonar länken mellan ett territorium samt dess traditioner och sedvanor (Wästfelt 2019). Det anspelar på territoriets administrativa uppdelning, konstitution och organisering. Med andra ord har det anglosaxiska begreppet alltid handlat om det visuella medan det nordiska begreppet ursprungligen innefattade ”mark, människor och deras sätt att leva i geografiskt avgränsade områden” (Saltzman 2001:144). ”Skap” betyder beskaffenhet och hör även samman med verbet skapa (Gunnarsdotter 2005). Förr i Sverige manifesterades gemenskapen man hade inom ett administrativt landskap med bland annat landskapslagar, vilka påverkade landskapets fysiska uttryck (Gunnarsdotter 2005). Krogh (1996 Gunnarsdotter 2005:34) beskriver den nordiska landskapstolkningen som en uppfattning om landskap som en ”mental och kroppslig process förankrad i lokal kunskap om lokala ekosystem”. Enligt Wästfelt (2019) har betydelsen av begreppet landskap har rört sig mot den konnotation som finns inom anglosaxiskt språkbruk. Stundtals har bristande insikt i de två betydelserna medverkat till förvirring både i diskussioner kring landskap och i förvaltningen av det (Jones 1991 se Saltzman 2001:143).

Utöver den anglosaxiska och den nordiska ursprungsbetydelsen av landskap finns ytterligare skiljelinjer i sätten att se på landskap. Landskap förändras och ingår i både geologiska, ekologiska och kulturella processer (Saltzman 2001). Saltzman (2001) beskriver att vetenskapen alltmer kommit att förespråka ett synsätt på landskap som en process, vilket skiljer sig från betraktandet av det som ett sceneri eller en summa objekt som är det konventionella synsättet inom kulturmiljövård. Eftersom det fysiska landskapet är ett komplext fenomen är det på ett vis naturligt att de som intresserar sig för landskap väljer att koncentrera sig på specifika aspekter av det. Samtidigt bidrar det till att olika grupper av människor lägger olika innebörd i ordet landskap (Saltzman 2001). Processperspektivet på landskap tar hänsyn till att landskap både är en idé och en fysisk företeelse genom att det utgår

från att landskap är ett svåröverskådligt fenomen som tar form både i människans tankar, minnen och drömmar och genom hur människan lever i det (Saltzman 2001).

Det som nämnts ovan går också att applicera på begreppet kulturlandskap eftersom det är en typ av landskap. Jones (1991) identifierar flera sätt att förstå kulturlandskap som hänger ihop med ett visst förhållningssätt till landskapet. Ett sätt att förstå kulturlandskap är som ett bevarandeobjekt. Med detta perspektiv framstår kulturlandskapet som en fysisk verklighet bestående av ett urval av objekt som har ett särskilt existensberättigande och som typiskt sett är hotade och bör skyddas (Jones 1991). Ett annat sätt att förstå kulturlandskap är som ett mentalt landskap. Med det perspektivet uppfattas landskapet som något subjektivt där individer och grupper i olika tider kan ha skilda tolkningar av samma omgivning (Jones 1991). Saltzman (1997b) använder begreppet mentalt landskap och påpekar att det även innehåller sådant som inte är synligt. Det kan handla om namn, minnen, rättigheter, gränser, kunskaper och berättelser som hör samman med landskapet (Saltzman 1997). Mentala landskap kan vara individuella eller i sina väsentliga beståndsdelar delas av ett större antal människor (Saltzman 1997). Hur man tolkar landskapet beror på vem man är och vad man har för erfarenheter, på ens yrkes- och utbildningsbakgrund samt på kön, ålder och om man har någon anknytning till platsen (Saltzman 1997). Saltzman (1997) poängterar att man genom att sätta mentala landskap i fokus kan klargöra att landskap är flertydiga och uppfattas på skilda sätt av olika människor.

3.5.2 Konsumtionen av landsbygden

De flesta kulturresevärd är belägna på landsbygden och så även de kulturresevärd som jag har besökt för den här uppsatsens räkning. I min analys av materialet har jag använt mig av begreppen rural idyll, rural blick och kreativ destruktion (se Woods 2011) för att bättre förstå hur synen på landsbygden eventuellt hör ihop med och inverkar på synen på kulturresevärd, både när det gäller uppfattningen om vad som ska bevaras i kulturlandskapet och rörande synen på vad förvaltningen av kulturresevärd går ut på. I västvärlden söker sig många nuförtiden till vackra vyer för att ”konsumera” och uppleva det visuella landskapet (Saltzman & Svensson 1997a). Begreppet ”rural gaze”, som på svenska översätts till rural blick, kastar ljus över att sätten att betrakta landsbygdens landskap på är socialt formade (Woods 2011). Den rurala blicken upprättar en nostalgisk vision av landsbygden för turisternas konsumtion (Abram 2003 se Woods 2011:103). Abram beskriver att markanvändningen skådas genom ett nostalgiskt filter i ett försök att distansera landsbygden från den moderna globaliserade tiden. Hon poängterar att den rurala blicken dessutom inverkar på attityder till bevarande på landsbygden.

Begreppet rural blick har nära kopplingar till begreppet rural idyll som pekar på att det finns en vida spridd föreställning om landsbygden som en lugn plats förknippad med en enklare och mer traditionell livsföring (Woods 2011). Den rurala idyllen ställer stad och land emot varandra och eftersom staden ses som modern associeras landsbygden med en flykt från moderniteten (Woods 2011). Sökandet efter rekreation på landsbygden är ofta förknippat med att ”konsumera” de utmärkande egenskaper som förknippas med föreställningen om den rurala idyllen (Woods 2011). Idén om den rurala idyllen har stor påverkan på hur landsbygden uppfattas och kan ha materiella effekter där man försöker modifiera och anpassa landsbygden efter föreställningarna om den istället för att se den för vad den verkligen är (Woods 2011).

Modificeringen av landsbygden handlar ofta om att förstärka de ”rurala attributen” som turister kan tänkas vara intresserade av. På landsbygden har turism seglat upp som en viktig inkomstkälla parallellt med att de areella näringarnas betydelse för ekonomin har minskat. Woods (2011) beskriver kommodifieringen av landsbygden som en process som förändrar platser på landsbygden i riktning mot att bli till scener för turisternas konsumtion. Processen kan typiskt sett leda till något som kallas för kreativ destruktion (Woods 2011). Den kreativa destruktionen kan börja med ett mindre antal satsningar, exempelvis upprättandet av en turistled eller att en gård eller en kulturhistorisk plats omvandlas till en turistattraktion. Allteftersom fler och fler företag etablerar sig för att underhålla och ta hand om det ökande besökarantalet börjar åtskilligt fler av de kommersiella satsningarna kretsa kring sådant som är fjärran från det som ursprungligen lockade människor till platsen. Woods tar snabbmatsrestauranger som exempel. Till sist kan besökarantalet börja falla eftersom det som drog besökare från första början har gått förlorat. Det kan vara en lugn och autentisk miljö eller annat som många associerar till en ”rural” karaktär.

3.5.3 Kulturarv

Utöver grundläggande föreställningar och uppfattningar om landskapet och landsbygden hänger synen på kulturlandskap och kulturresevat ihop med uppfattningen om vad som ska bevaras. Det är i sin tur relaterat till synen på kulturarv. I mitt arbete med uppsatsen har jag stött på många olika definitioner av kulturarv. Det finns en omfattande diskussion om hur man ska definiera kulturarv och olika institutioner och organisationer definierar kulturarv på lite olika sätt. Att det finns olika förståelser av vad kulturarv är påverkar sannolikt synen på kulturresevat och vad det är eller skulle kunna vara.

Enligt Riksantikvarieämbetet (2021) avser kulturarv ”alla materiella och immateriella uttryck (spår, lämningar, föremål, konstruktioner, miljöer, system, strukturer, verksamheter, traditioner, namnskick, kunskaper etc.) för mänsklig

påverkan”. Både objekt, företeelser och idéer kan alltså räknas som kulturarv enligt denna begreppsbestämning. I praktiken är det dock bara vissa spår som utpekas som kulturarv och som antingen offentliga institutioner, föreningar eller enskilda personer ser till att skydda och bevara. Många forskare har lagt fram andra definitioner för att betona urvalet som görs. Enligt Lowenthal (1996) är kulturarvet det som samhället i nuet väljer ut för att bevara och använda sig av ur historien. Smith (2006) vidhåller att det som klassas som kulturarv inte har något inneboende värde utan det handlar enligt henne om ett meningsskapande och en kulturell praktik grundad på samtida värderingar.

I uppsatsen använder jag mig av begreppet *authorized heritage discourse*, förkortat AHD. AHD är en utbredd kulturarv diskurs som identifierats inom offentlig kulturmiljövård i västvärlden. Smith (2006) lyfter fram att maktbalansen som underbygger diskursen definierar vilka som har rätt att tala för och om kulturarvets beskaffenhet och betydelse. Diskursen klargör att riktig skötsel och vård av kulturarvet och dess värden endast kan anförtros experter (Smith 2006). Enligt Smith (2006) står det i samband med att det finns en föreställning om att allt det som vi kallar för kulturarv har ett inneboende värde. Inom diskursen är det bara experterna som antas ha den skicklighet, färdighet och kunskap som krävs för att se dessa inneboende värden och den kunskap som inryms på historiskt betydelsefulla platser. Således framstår det som att det inte är människor som tillskriver spår och lämningar värden och betydelser – utan som att värdena finns där och måste upptäckas av experter. Begreppet AHD har hjälpt mig att resonera kring varför vissa delar av kulturlandskapet lyfts fram och inte andra. Det har hjälpt mig att analysera om och hur de praktiska förvaltarnas syn på vad kulturresevat går ut på skiljer sig från den offentliga förvaltningens.

4. De praktiska förvaltarnas syn på landskapet

I detta avsnitt beskriver jag vad de praktiska förvaltarna i Bråfors respektive Brottö kulturresevat berättar om och lyfter fram under våra promenader i kulturresevaten. Jag analyserar sedan hur det hänger samman med en särskild förståelse av och syn på landskapet.

4.1 Promenad i Bråfors kulturresevat

4.1.1 Bortkörd slagg och ett stycke åkermark à la 1600-tal

Jag har bett Erik att guida mig runt i kulturresevatet och berätta om det vi ser. Stärkta av några koppar kaffe sneddar vi över gårdsplanen och ut genom grinden till det rödmålade trästaketet. Den sällskapliga katten Hugo följer med oss. Väl ute på den smala vägen hinner vi inte gå många meter förrän Erik stannar till och vill berätta. Om slagghögarna som är borta. ”På andra ställen där man har haft en hytta har man ju bara flyttat ut restprodukten slagg från anläggningen. Här ansåg man att jordbruksmarken var så pass värdefull så här har man kört bort den.” En slagghög har legat uppe i korset och en annan mellan landsvägen och skogsvägen. Den första är helt renkörd och den andra finns det lite kvar i, får jag veta. Efter några meter stannar Erik igen och vill berätta mer om ett stycke åkermark som ligger nedanför en vit byggnad (broschyren som jag senare får ett par exemplar av informerar om att det är en ”mönsterladugård” från slutet av 1800-talet). Erik berättar att man tittade på gamla kartor i samband med bildandet av kulturresevatet och att det visade sig att den åkermarken ser exakt ut som den gjorde på 1600-talet. ”Det sa de [länsstyrelsen¹], att det var väldigt ovanligt, att det inte var ändrat någonting.”

4.1.2 En mystisk oktagon i gräsmattan

Under en period i somras var det så torrt som Erik inte kan minnas att det har varit tidigare. Då upptäckte han plötsligt en brun oktagon i gräsmattan, med innermåttan

¹ När ”länsstyrelsen” förekommer i resultatet avses samhälls- och kulturmiljöförvaltningen inom antingen Länsstyrelsen i Västmanlands län eller Länsstyrelsen i Stockholms län.

10×14 meter, som han aldrig sett tidigare. På ena sidan om en skarp gräns var gräset grönt och på den andra alldeles brunt. Så en dag, berättar Erik, tog han ett spett och slog ned i marken på båda sidor om den skarpa gränsen:

I det där gröna kom jag ner utan vidare. Det var inte något hårt. Så slog jag ned på den bruna sidan, då kom jag ner exakt 30 centimeter och träffade på ett trägolv. En meter brett och utanför var det ingenting. /.../ Vi har tittat på gamla kartor, vi har inte hittat någonting, ingen har grävt där de senaste 100 åren. Vad är det då för trävirke som ligger i backen och som inte har ruttnat sönder? För det var helt stumt!

Själv misstänker Erik att det skulle kunna vara rester från en kopparhytta, trots att det inte finns någon dokumentation om att det har funnits en kopparhytta i Bråfors. Han berättar att något som kan styrka det är att Gatjärn, den lilla sjön som ligger i den norra delen av kulturresevatet, heter *Gartjärn* på äldre kartor. Erik upplyser om att *gara* var någonting som man gjorde i samband med att man tillverkade koppar.

4.1.3 Ängsladan med årtalsinskriftioner och ett speciellt golv

Vi fortsätter gå över Hyttbäcken längs den smala landsvägen som delar resevatet i två delar. Kulturresevatet har en vandringsled i norr och en i söder. Den södra ska berätta om odlingslandskapet och den norra ska berätta om hyttbruket, samtidigt som det är jordbruksmark där med, förklarar Erik. Runtom oss breder öppna betesmarker med björkholmar ut sig. Längre bort bryts horisonten av grantoppar. Vi styr först stegen söderut. Hugo hänger alltjämt med oss, ena stunden lite på avstånd och den andra alldeles i hälarna på oss. Vi halkar oss fram över fältet, snön har smält och kvar är förrådiska isfläckar som man får försöka undvika genom att gå på tuvorna. Erik har siktet inställt på en gammal timrad ängslada som han vill visa mig. ”Den här vet jag inte hur gammal den är, men du kan ju kolla,” säger Erik och öppnar den gistna dörren. Under någon sekund är det en viss spänd förväntan i luften. Dörren gnisslar när den öppnas, på insidan har någon ristat in några bokstäver och årtalet 1883. ”De skulle göra en ny dörr när de var här, då sa jag ifrån och så visade jag det här,” säger Erik. Invändigt finns det ytterligare en inskription som vi måste ta ett rejält kliv upp och in i ängsladan för att kunna se. Erik pekar på en av stockarna där årtalet 1818 är inristat. Ängsladan är ett hopplock av andra byggnader, stockar har skarvats ihop för att göra den större. Erik berättar pedagogiskt om jordbrukets rationalisering och utvecklingen som har gått från lador, till maskiner som transporterar hem fodret och slutligen till att man också lindar in det i plast. Erik minns att man hade hö i ladan när han var liten och att hans far brukade fodra tjuvar utanför på vintern. Jag förstår inte riktigt på vilket sätt, men golvet i ladan är tydligen speciellt. ”Det är lite ovanligt att det finns ett sådant golv kvar,” förklarar Erik. Det är något tätare än golvet i den gamla trösklogen som jag tyvärr aldrig får se eftersom det är så besvärligt att gå. Erik berättar dock

utförligt medan vi vandrar om trösklogens speciella konstruktion som är sällsynt välbevarad.

Figur 1. Erik och katten Hugo utanför ängsladan med dörren som har en årtalsinskriftion från 1800-talet

4.1.4 Kalvarsberget

Erik och jag återvänder till gården för att äta lunch. När vi närmar oss tornar granar upp sig på vår ena sida. Erik berättar att hans far planterade granskogen på 70-talet. ”Han ville göra om all åkermark till plantering och göra granskog på. Men det är inte kul att ha granskog så här nära inpå husen,” menar Erik. Erik berättar mer om det stycke land, Kalvarsberget, som granarna står på:

Från början hette det KALV-HAGS-BERGET, för de hade kalvar som gick och betade på det här berget när de hade lagården här nere. Så det har ju varit betesmark tidigare. På baksidan har jag redan huggit bort granarna och så har jag en gles björkskog som står, det är jättefint. Och det skulle vilja göra här också.

Erik har sökt tillstånd och fått beviljat att hugga ned skogen. Han berättar att det dock måste göras under vissa förhållanden. Det måste vara tjälat för att inte köra sönder marken. När granarna huggits ned måste allt ris köras bort. Även det måste göras innan tjälen går ur marken. ”Så det är ju många parametrar som ska falla på plats för att det ska vara genomförbart,” säger Erik.

4.2 Promenad i Brottö kulturresevat

4.2.1 Restaureringen av betesön Brännholmen

Vid middagstid kliver jag ensam av waxholmsbåten och går i land på Brottö. Matts och Solveig bjuder på en välsmakande lunchmåltid inne i undantaget där de bor och vi får oss en pratstund. Matts berättar att länsstyrelsen valde Brottö som länets första kulturresevat för det för länet representativa odlingslandskapet i skärgården. Innan kulturresevatet bildades jobbade Matts som snickare på ett varv och röjde och brukade marken på sin lediga tid som en sorts hobbyverksamhet. ”Hade jag inte gjort det här förarbetet hade jag aldrig kommit på kulturresevatslistan. Det syntes att jag hade gjort något,” säger Matts. Ytterligare något som talade för Brottö var att man skulle kunna få med den mindre betesön Brännholmen i resevatet. Det som blir första anhalten på vår rundvandring i kulturresevatet ska visa sig vara just Brännholmen. Så fort vi klivit iland på ön tar Matts fram en pärm med laminerade foton i A4-storlek. Han pekar upp mot backen som är glest bevuxen med tall, björk och enstaka ekar, och visar ett foto på hur det såg ut under arbetet med att röja och restaurera efter resevatsbildningen. Vyn är densamma förutom att det ligger ris och stockar härs och tvärs på fotot. ”Det här var ett riktigt projekt,” berättar Matts. Sedan dess har Matts kor hjälpt till att hålla det öppet. Matts och jag vandrar runt på ön medan han pedagogiskt berättar om betesöarnas viktiga funktion förr i världen och om det vi ser. ”Jag har fotografier på när farfar slår här, det är runt 59-60,” säger Matts om en gammal åker som nu är betesmark. Fram till början av 1960-talet tog man hö på ön och fraktade hem, innan man rodde över boskap som fick beta återväxten. Forna betesöar som är helt obebyggda är ovanliga i skärgården, berättar Matts:

Den här betesön är 12-13 ha stor och det finns inte ett hus på /.../ Det är inte så många gårdar som ens har en betesö i sin ägo. De flesta är bortstyckade och sålda. Värde av den här ju var att man kunde bilda ett kulturresevat med en egen betesö.

1970 slutavverkades hela ön och sedan växte den igen innan delar av den restaurerades. Matts pekar på de pampiga ekarna i dalen som indikerar att landskapet varit öppet tidigare och visar var han högg virket till gårdesgården som löper längs backen upp från ångbåtsbryggan på Brottö. På väg tillbaka till båten berättar han om fiskets betydelse för skärgården. ”Min farfar hade sumpar under isen som han sorterade i så här,” säger Matts.

Figur 2. Matts visar upp foton på restaureringen av Brännholmen kort efter reservatsbildandet

4.2.2 Promenad till nordvästra udden

Väl tillbaka på Brottö tar Matts och jag sikte på Brottös nordvästra udde som är med i reservatet. Vi vandrar genom betesmark, skogspartier och förbi åkrar och strandängar. Matts upplyser mig om att det ursprungligen var tre gårdar på Brottö varav en där man har gjort tomtområden av hela fastigheten. En udde är full med tomter och även södra sidan av Brottö är full med tomter. ”Här har jag plöjt,” säger Matts och pekar ut en liten åker med ojämn form. ”Den är lite jobbig för det är ju inte så raka fåror. Det är lite mera jobb.” Lite varstans pekar Matts ut där han har huggit bort gran. Han visar på ett ställe där det var aspskog förut. ”Man såg liksom inte igenom när vi började röja,” förklarar han. Ungefär mitt på Brottö gör Matts mig uppmärksam på ett fält som vi passerar och som inte brukas:

Så här ser det ut när ingen slår, men det har du väl sett förr. Jag tycker det är lite roligt, det här pedagogiska. Om man tittar på den här sidan och sen på andra sidan stängslet – då förstår man ju att det är något som skiljer i alla fall.

Fältet tillhör en markägare som inte ville vara med i kulturresevatet, vilket Matts beklagar. Trots allt har inte så många träd hunnit växa upp ännu tack vare att mannen som brukade det senast gick omkring och barkade alla aspar. En heroisk insats som ingen förstår, enligt Matts.

Figur 3. Ett obrukat fält som inte ingår i kulturreseptatet

Vi fortsätter gå på grusvägar och längs stigar mot dalen vid den nordvästra udden. Matts upplyser mig om när vi kommer in i kulturreseptatet igen. ”Då ser det lite annorlunda ut,” poängterar han.

Matts styr sedan stegen förbi någon form av grund, en kallmurad historia i friggebodsstorlek som man inte har någon mer kunskap om. ”Det är fritt för tolkning,” säger Matts. Löv, mossa och lav täcker delvis de hopplockade stenarna. Matts berättar att det var så igenväxt vid platsen att länsstyrelsen inte hittade grunden innan kulturreseptatet bildades.

Nu närmar vi oss vattnet. Stammarna glesnar alltmer och en strandäng breder ut sig. ”Vassen är bortbetad. Det var ju vass alltihop. Det är inte ens en bård kvar. De har betat bort allting,” säger Matts och syftar på sina kor som är korsningar av highland cattle och angus. Längst ut på udden har det legat ett tegelbruk i slutet på 1800-talet. Det finns knappt några synliga rester av det. Matts berättar att högarna man ser är tegelhögar. Om man sparkar i dem kan man hitta tegelstenar. Vi vänder om från vattnet och stannar till en bit bort. ”Jag har bilder på att när man stod här förr så såg man inte sjön. Det var helt svart. Det var slån där nere, hela den där dalen – alltså ett par meter högt,” berättar Matts.

4.2.3 Rundvandring i reservatets östra delar

Den andra dagen tar Matts med mig till skogspartierna i reservatets östra delar, nära Ingmarsö. Det är gråväder och plusgrader men ändå råkallt ute, det omgivande vattnet gör luften fuktig. Matts leder mig förbi ett par spår av mänsklig aktivitet. Vad det har varit är inte närmare känt. Uppe på en lavbeklädd berghäll visar Matts på ytterligare ett spår:

Här tror vi att det har varit något. Det är ett hopplock – det här är ju inte naturligt. Inlandsisen har ju drivit över all sten, sen är det någon som har plockat upp något här. Det kan ju ha varit som ett riktmärke när man seglade här. Annars skulle det vara en grav för nåt då. Det är ingen som vet vad det är, det har varit flera nissar och tittat. Men någon har ju lagt energi på det här.

Matts konstaterar att tallarna ser annorlunda ut uppe på berget. Där är de små och knotiga. Landskapets karaktär skiftar medan vi vandrar, Matts liknar det vid att gå i olika rum. Omväxlande är skogen mer tät eller gles och de dominerande trädslagen varierar. Även i de östra delarna har Matts röjt en hel del, han pekar på hur tydligt det syns på några ställen. När han ändå ska röja försöker han ha en vision för framtiden, spara det som han tycker har utvecklingspotential och ta fram de kvaliteter som finns. ”Jag vill inte gå i en mörk granskog utan ett grässtrå, det blir bara nattsvart. Utan jag tänker mig öppet, löv, ek, bete, glada kossor – lite så,” säger Matts. Han förklarar sin tankegång vid ett annat ställe där han har röjt:

Jag har följt vägen lite. Det ser trevligt ut på något sätt, för många går på vägen. Det blir lite öppnare landskap. Lite fjanteri. Som du ser, det är trevligt nu när man ser vattnet. Hade det varit en hel vägg med skog så hade du aldrig sett det.

Matts berättar att fler och fler hittar till Brottö kulturresevat, framför allt sommargäster. Trots tanken om ett pedagogiskt resevat blir det mer och mer publikt. Folk kommer ut med waxholmsbåten, en del har med ryggsäck och tältar i resevatet. ”Man tycker att det är vackert,” säger Matts. Många promenerar men ibland skramlar det till i backen när folk kommer med cyklar som de har hyrt i gästhamnen på Ingmarsö. Det finns även dem som tränar i resevatet. Matts berättar:

Sen de här som löptränar, såna här i kroppsstrumpor. De tycker det är lugnt och fint. Det är rätt många som motionerar. Jag funderar på om man skulle ha ett sånt där utomhusgym med några stockar, men då blir det ju en sån där anpassning till rörligt friluftsliv. Det ska vi inte hålla på med. Det hade inte farsan på sin tid.

4.3 Landskap att leva i och av

Medan jag vandrar i kulturresevatn tillsammans med de praktiska förvaltarna blir det uppenbart att de ser helt andra saker i landskapet än vad jag ser. Nyfiket skannar

jag landskapet efter typiska inslag i väl bevarade kulturlandskap. Både i Bråfors och på Brottö lägger jag märke till högar med stenar mitt i åkrar. Jag funderar på om det kan vara odlingsrösen som jag har läst om. Matts och Erik lägger dock inte någon större vikt vid dem. Det är tydligt att vi har helt och hållet olika mentala landskap, som Saltzman (1997) beskriver som den subjektiva tolkning av omgivningen som man gör och som skiljer sig åt mellan grupper och individer beroende på vem man är och ens levnadshistoria. De praktiska förvaltarna har på flera sätt liknande identitet och levnadshistorier. De är jordbrukare och förvaltar båda gårdar som har varit i deras släkt i många generationer. Saltzman (1997:166) skriver att ”det landskap som är ens dagliga omgivning också är en del av ens identitet”. De praktiska förvaltarna har tillbringat en stor del av sina liv på gårdarna och har länge ägnat sig åt att bruka de omgivande markerna. Landskapet i kulturresevatnen utgör en stor del av dem själva och det ter sig därför helt annorlunda för dem än för mig som är på kortvarigt besök i kulturresevatnen. De har sina rötter i kulturresevatnen och därför är den konkreta platsen viktig för dem, inte för att det finns en kulturpolitisk uppfattning om att det finns ett kulturarv i landskapet som ska skyddas.

På grund av likheterna i de praktiska förvaltarnas bakgrund och deras identifiering med landskapet finns det även likheter i de mentala landskap som uttrycks av både Matts och Erik i kulturresevatnen. Saltzman (1997) poängterar att mentala landskap kan rymma både det som är synligt och det som inte kan uppfattas med ögat. När de praktiska förvaltarna berättar om sådant som inte syns blir det särskilt tydligt att vi inte ser samma landskap. Som exempel på osynliga element räknar Saltzman (1997) upp minnen, namn, kunskaper, rättigheter och berättelser knutna till landskapet. För de praktiska förvaltarna är kulturresevatnen ett minnenas landskap. Landskapet är inte bara befolkat av människor som rör sig i kulturresevatnen idag utan även av personer som de praktiska förvaltarna minns och själva har träffat. I de praktiska förvaltarnas mentala landskap finns även förfäder och de spår och avtryck som de har lämnat i kulturresevatnet och som de praktiska förvaltarna känner till. Erik relaterar mycket av det han berättar om landskapet till sin far och Matts relaterar främst till sin farfar.

Namn är ett annan osynlig beståndsdel i landskapet som finns i de praktiska förvaltarnas mentala landskap. Åtminstone Erik pratar både om Gatjärn som tidigare hette Gartjärn och om Kalvhagsberget som har blivit till Kalvarsberget. De äldre namnen minner om ett annat brukande än det nuvarande. Att Erik både har kunskap om och berättar för mig om de gamla namnen vittnar om att tidigare sätt att nyttja marken är intressant för honom. Hur brukandet såg ut i äldre tider tar även Matts upp i stor utsträckning. Kunskapen och berättelserna om hur det var förr är fler exempel på osynliga element i de praktiska förvaltarnas mentala landskap. De utgör till stor del en grund för de praktiska förvaltarnas arbete i landskapet i

kulturreseervaten idag. Saltzman (1997) beskriver bondens landskap som tätt förbundet med hans eller hennes arbete, vilket är tydligt i båda kulturreseervaten. Erik lägger vikt vid detaljer i landskapet som hur frusen marken är och om det går att köra på den. De praktiska förvaltarna ser även framtida visioner för landskapet. Erik ser framför sig en gles björkskog på Kalvarsberget i stället för den mörka granridån och Matts berättar bland annat om hur han vill skapa en ekbacke.

De praktiska förvaltarna lägger vikt vid det tidigare brukandet inom kulturreseervaten och har det som en utgångspunkt för hur de vill bruka och forma landskapet framöver. Det finns likheter mellan deras syn på landskapet och den nordiska ursprungsbetydelsen av begreppet landskap som kopplar samman ett territorium med dess traditioner (Wästfelt 2019), exempelvis den sedvanliga markanvändningen. Gunnarsdotter (2005) beskriver hur landskap enligt den gamla nordiska betydelsen på ett tydligt sätt hör samman med verbet 'skapa'. Det kan man också likna vid de praktiska förvaltarnas dynamiska och skapande syn på landskapet. I sitt arbete förhåller de sig till de plats- och historiegivna förutsättningarna samtidigt som de formar landskapet för framtiden vilket stämmer väl överens med den ursprungligen nordiska synen på landskap. I det anglosaxiska perspektivet å andra sidan uppfattas landskapet främst som ett sceneri eller en bild (Wästfelt 2019) vilket anspelar på något statiskt. Denna förståelse av vad ett landskap är har blivit vanligare (Wästfelt 2019). De praktiska förvaltarna tycks dock inte se landskapet på det här sättet, mot bakgrund av exempelvis den omfattning som de berör osynliga beståndsdelar i landskapet under vandringarna i kulturreseervaten. Deras dynamiska och skapande syn på landskapet skiljer sig också mot den statiska aspekten av landskap inom anglosaxiskt språkbruk.

5. De praktiska förvaltarnas relation till besökare

I detta avsnitt beskriver jag de praktiska förvaltarnas syn på att ta emot besökare och deras upplevelse av att själva ha varit besökare i ett annat kulturresevat. I samband med detta framträder de praktiska förvaltarnas uppfattning om vad förvaltningen av kulturlandskap inom kulturresevat syftar till. Jag analyserar deras resonemang med hjälp av begreppet landskap och begrepp som relaterar till föreställningen om landsbygden.

5.1 Relation till besökare i Bråfors

5.1.1 Bråforsdagarna

Vid förmiddagsfikat pratar vi om hur det ser ut med besökare till kulturresevatet. Under året är det inte så många. Däremot helgen efter midsommar är det fullt med aktiviteter i kulturresevatet. Då arrangerar Erik och Margareta tillsammans med Länsstyrelsen i Västmanland evenemanget Bråforsdagarna. ”I år hade vi ju över 700 besökare. Och 2019, det var gången innan, då hade vi över 1000 på två dagar så det är vi ganska nöjda med,” säger Erik. ”Det är ganska mycket för att vara ute i skogen,” tillägger Margareta. De tror att de flesta besökare kommer från närområdet och från Västerås. Erik tar dock upp något som han upplever som lite av ett bekymmer, nämligen att kulturresevatet ligger precis vid länsgränsen till Dalarna. Eftersom Länsstyrelsen bara får annonsera om sådant som händer inom det egna länet är det svårt att få ut informationen till andra sidan länsgränsen om att Bråforsdagarna äger rum. Folk som bara bor några kilometer ifrån har ingen aning om att kulturresevatet finns. Erik fortsätter dock att berätta muntert om att han planerar en kupp inför denna sommar. Som ett sätt att få ut gratis reklam ska han ringa in till Radio Dalarnas program *Sök och finn* någon vecka innan, söka efter en bergsmansdräkt och berätta för vilket ändamål han ska ha den. Erik och Margareta berättar även att Bråfors ligger längst bort i ena hörnet av Norbergs kommun och upplever att kommunen därför glömt bort dem litegrann. Det har dock blivit bättre de senaste åren. ”Nu är de till och med involverade i Bråforsdagarna för första gången,” säger Erik. Erik berättar om vad som händer under helgen:

Vi har ju slätter med hästar. Det kommer en häst och drar en slättermaskin, en hövändigare och en räfsa. Och så får folk prova på att hässa hö. Och förmodligen har de ett föl med om allting går som det ska. Det var väldigt populärt förra gången de hade det.

Erik berättar att året efter undrade folk var fölet var någonstans och skrattar. Gemensamt fortsätter Erik och Margareta att räkna upp ännu mer av allt som tilldrar sig under Bråforsdagarna. Man kan fika och åka häst och vagn, ta en titt på vagnsmuseet, gå på guidade turer i kulturreservatet och i mangårdsbyggnaden vars gästbudssal står med målningar från slutet av 1700-talet. Det är ponnyridning, sagostig för barn, tunnbrödsbakning, vallhundsuppvisning, försäljning av hantverk och korv från det lokala slakteriet. Det har anordnats jordkällarkurser, kurser i gårdesgårdsbygge och i att slå med lie, vissa riktade till lantbrukare och andra till allmänheten.

Erik och Margareta tycker att det är roligt att ta emot besökare trots att det innebär mycket arbete. Samtidigt är det också ett sätt att betala tillbaka till allmänheten för all hjälp de får med skattepengar, menar Erik. Vitsen med kulturreservatet är ju att någon ska se det, enligt Margareta. ”Jag menar om det rustas och görs i ordning här och ingen ser det, då är det kanske inte...” Margareta avbryter sig själv och Erik passar på att flika in att det finns kulturreservat som inte är öppna för allmänheten, där de bara bevarar. Erik berättar att vid invigningen av kulturreservatet hade någon sagt ”nu får väl Erik och Margareta fundera på om de ska leva på jordbruket eller om de ska leva på kaféverksamhet”. En sommar hade de också 800 kafégäster. ”Men man kan inte leva på det,” säger Erik.

5.1.2 Besök i ett musealt kulturreservat

Efter fiket och visningen i kulturreservatet vill Erik och Margareta bjuda mig på lunch. När Erik och jag kommer tillbaka efter promenaden står bordet dukat med bland annat ett stort fat med baconsnurror – en specialitet från det lokala slakteriet i Söderbärke. Medan vi frossar på den goda maten leker katt och hund med varandra i soffan i andra änden av rummet. Erik och Margareta berättar om andra kulturreservat och kulturmiljöer som de har besökt genom ett nätverk som samlar alla som är intresserade och arbetar praktiskt med kulturlandskap och landskapsvård. De minns tillbaka på de kulturreservat som de har fascinerats av genom åren och tipsar om några som de anser vara särskilt värda att besöka. Bland annat Brottö. Om det är någonstans jag ska åka tycker de att det är dit. De berättar att Matts har lagt ned otroligt mycket arbete, att han har betande djur hemma hos sig och på en annan ö och kallar det väldigt häftigt och speciellt. Samtidigt framför de även kritik mot andra kulturreservat och kulturmiljöer. Synpunkterna kontrasteras mot det kulturreservat som de själva driver. ”Det är ju det som är lite speciellt med det här reservatet [Bråfors bergsmansby], att det är en pågående aktivitet hela tiden, det är ett levande ställe,” säger Erik. Under promenaden har Erik berättat för mig

att kulturresevatet ska visa på en utveckling från 1200-talet och framåt. Tanken är inte att Bråfors kulturresevat ska stanna i utvecklingen, enligt Erik.

Det är bland annat den här levande aspekten som är väsensskild från de flesta andra kulturresevat som Erik och Margareta har besökt. ”De resevat som vi har besökt är ju egentligen sådana här museiställen, det är ju ideella krafter som gör väldigt mycket,” berättar Erik. Oftast är det även anställd personal som sköter om resevaten, flikar Margareta in. Erik beskriver närmare hur många kulturresevat ser ut:

Det är några hus, det är ingen som bor där, det är ingen som brukar det. Är det några åkrar kanske de är utarrenderade eller också är det en liten bit där några nitiska pensionärer slår med lie.

En annan snarlik aspekt som skiljer är graden av anpassning till turismen. Erik och Margareta är kritiska mot att vissa kulturresevat på ett sätt har gått för långt i detta avseende, så att de börjar likna turistanläggningar eller djurparker. De berättar särskilt om ett ”lite konstigt ställe” där man har lagt ”en död hand över husen,” som Erik säger. De jämför det med Skansen och beskriver att en bussparkering och nya byggnader hade uppförts i närheten av kulturmiljön för konferens- och restaurangverksamhet och för att kunna ta emot folk. På sommaren lever stället upp och det är fullt med aktiviteter och djur av flera olika djurslag. På vintern är det dock stängt och djuren är borta. Enligt Erik marknadsförs det som att det brukas ”enligt gammalt”. Enligt honom ser det ut som att det är en levande gård medan det i själva verket är som ett visningsjordbruk. Den som guidade runt var inte den som brukade marken, berättar han skeptiskt. ”Det beror ju på vad man är ute efter då – vad kulturresevat är ifrån början,” konstaterar Margareta.

5.2 Relation till besökare på Brottö

5.2.1 Pedagogiska vs publika resevat

I den grå gryningen, vid sjuånåret, följer jag med Matts för att mata korna. Efter att vi har stått och lyssnat på kornas förnöjsamma tuggande på ensilaget en stund går vi upp till undantaget där han bor tillsammans med Solveig. Under frukosten lägger sig katten Lycke med sin långa gråa päls bredvid mig i kökssoffan och spinner. Även Matts är med i nätverket. Under frukosten berättar Matts både om fina resor och om ställen som han har besökt och som väckt förargelse hos honom. Ett exempel på det senare är ett ställe som Matts beskriver som Skansenaktigt och ödsligt. ”Ingen bodde där, det var bara djur på sommaren där.” Jag förstår att det måste handla om samma ställe som omtalades i Bråfors. Matts berättar att han vid besöket kände ”vad är det här för konstgjord värld?” och kritiserar att den typen av

miljöer får medel. Matts upplever att konkurrensen om medel har blivit hårdare med åren. ”Jag är glad för varje [kulturresevat] som inte bildas. Det blir bara kämpigare,” yttrar Matts vid eftermiddagskaffet under min första dag på Brottö.

För Matts är det viktigt att man försöker visa hur landskapet brukades förr utan att anpassa sig till turister. Han säger:

Så här är det i fält, så här ser det ut, that's it. Då ska man ju kunna se sådana här öppna diken. Förstå landskapet. Och det är ju lite det som det här [Brottö skärgårdsjordbruk] bygger på. Att kunna se skillnad.

Arbetar man så sticker man ut idag enligt Matts. När vi är ute och vandrar lägger jag märke till att det inte finns några markerade leder i kulturresevatet. Matts förklarar att det är för att kulturresevatet är tänkt att vara pedagogiskt snarare än publikt, och förtydligar:

Om man jämför sig med Skärgårdsstiftelsen² – de har ju naturhamnar med toaletter och sådana där grejer som är angjorda för rörligt friluftsliv. Och sen har de bänkar och bord och grillplatser. Sånt där finns inte här, utan det här får man se det för vad det är. Det här är vårdat på riktigt. Det är inte gjort för korvgrillning och såna där grejer. Utan det här är real business /.../ Det här är ett jordbruk och så här ser det ut i skärgården på ett skärgårdsjordbruk.

Matts mening är att picknickbord skulle förvanska idén med Brottö. Han fortsätter att prata om hur han vill att man i kulturresevatet ska bevara sättet att bruka marken och den kultur som alltid har funnits på platsen. Det har hänt att folk har stört sig på Matts kor som man kan stöta på lite varstans på ön. ”Det är dealen i det här,” säger Matts. Han menar på att om folk misstycker så finns det gott om öar som inte har några kor. Han säger:

Det finns en kategori människor som uppskattar det här. Då ska det finnas en plats för dem också. Det här är inte tänkt för såna som inte vill förstå. Och sen kan jag ju visa på före och efter pedagogiskt, vad vi har gjort. Sprida kunskap. I den måttan och med den erfarenhet som jag har.

Den andra dagen, strax innan avgången för den Waxholmsbåt som jag ska åka med, letar Matts fram och sticker åt mig fem sex broschyrer om Brottö skärgårdsjordbruk. Tidigare har han sagt att broschyrerna som trycktes upp till invigningen är slut, men det finns tydligen några kvar ändå.

² Skärgårdsstiftelsen är en organisation som arbetar för att bevara naturvärden och landskap i Stockholms skärgård och för att främja friluftsliv, kultur, turism m.m. Stiftelsen äger och hyr ut byggnader till företagare samt äger och förvaltar drygt en tiondel av landarealen i Stockholms skärgård (Skärgårdsstiftelsen u.å.)

5.2.2 Skärgården som ett nöje för sommargäster

Det är min andra dag på Brottö. Ute är det grått och en rå kyla som kryper in under skinnet. Efter att ha matat korna och själva fått i oss frukost förflyttar Matts och jag oss från köksbordet till datorn som han har kopplat till teven. Han visar mig Facebook-gruppen ”Skärgårdsbönder” och de senaste inläggen där. Någon har länkat till en blogg från SLU där en forskare skrivit om skärgården som ett nöjesfält och en lekstuga för rika. Matts säger att han nog resonerar så själv mellan varven också. Efter Facebook-skrollandet vill Matts visa mig en dokumentärfilm på ungefär 20 min. Det är en film av Jan Bergman från 1999 med titeln Skärgårdsbrukare. Den handlar om fem olika brukare i skärgården. Av dem är det bara Matts som fortfarande håller på. Det sista inslaget tycker Matts att jag ska lyssna extra noga på. Det handlar om en bonde som brukar ett arrendeställe på Mörkö. Mörköbonden betonar fiskets betydelse för att försörja sig på just den här platsen och djurhållningens betydelse för stället utseende. Matts berättar under filmen att det tidigare var många arrendatorer på Mörkö, de stora ägorna hör till släkten Bonde. ”Men alla arrendatorer är uppsagda där idag, i stället bedriver de grisjakt och sånt där, det är bara en lekstuga hela året.”

På Brottö har skärgårdens jordbrukare, fiskare och mångsysslare blivit avsevärt färre genom åren, samhället kännetecknas i stället av en stor tillströmning av fritidsboende, sommargäster och turister, speciellt sommartid. Vid middagen tillsammans med Matts och Solveig frågar jag om turismens betydelse. Enligt Matts tjänar andra på att han gör det fint. Något som han upplever att han får väldigt lite uppskattning för. Tvärtom erfar han att folk verkar tycka att han är i vägen för dem. Matts beskriver att många som har stuga på Brottö inte har förstått att de är privilegierade. När Matts och Solveig talar om dagens Brottö framkommer en irritation som riktas mot en del av sommargästerna. De berättar om rika människor som till varje pris ska ta sig fram med motorfordon – fyrhjulingar, mopeder, golfbilar m.m. – på den grusväg som Matts en gång byggde helt själv på kvällar och helger för att hans barn skulle kunna cykla till skolan. I samband med bildandet av kulturresevatet lyckades Matts förhandla till sig ett extra gruslager på vägen. Innan vägen fanns var det bara två djupa traktorspår och helt bedrävligt att ta sig fram. ”Men det är inte så många som minns hur det såg ut längre. Ingen vet hur den har kommit till, men alla vet att de aldrig har betalat något för den,” säger Matts. Endast ett fåtal fastigheter har belastningsrätt på vägen, övriga får cykla och promenera. Matts hindrar dem som åker för nöjes skull. De som vill ”åka och parta och komma på natten och stimma.” Enligt Matts är det för allas bästa: ”Alla vill ju ha lite lugn och ro. Jag har inte byggt en speedwaybana brukar jag säga.” Att döma av det Matts berättar är det fler som är med än mot honom. Men det finns dem som har blivit riktigt uppretade av att inte få ta sig fram som de vill. Matts berättar om en som rev

upp stängselstolpar för honom och om en annan som spottade på honom när han stod och grävde i potatislandet.

Utöver att Matts ibland upplever att skärgården utvecklats till ett nöjesfält för rika pekar han även på andra förhållanden som han låter mig förstå som symptom på en destruktiv utveckling. ”Du ser de här körskadorna, de är ju från när de högg här,” säger Matts kort efter att vi stigit iland på Brännholmen. Brännholmen slutavverkades 1970, såren i landskapet syns fortfarande. Man kan skönja skotrarnas framfart femtio år tidigare där två nedsänkta remsor slingrar sig fram över marken. ”Man ska vara försiktig med sådana där åtgärder,” inskräpper Matts. Lite senare blickar jag ut över vattnet från Brännholmens klippor. Jag frågar Matts om de har skarv på Brottö. Matts talar om att man ser dem överallt, och tillägger bistert: ”Det finns väl allt utom fisk.” Matts fiskar sällan själv. ”Förut var det kul, då fick man ju fisk.” Nu håller till och med gäddan på att ta slut. Det finns ingen strömning och läget ser mörkt ut för torsken. Matts tror att det beror på att det är en sådan obalans. ”Jag tror att om man torrlade Östersjön så är det ingen som skulle vilja se hur det ser ut under.”

5.3 Att förmedla en vy eller hur landskapet blir till

Både i Bråfors och på Brottö är det tydligt att de praktiska förvaltarna har en kluven inställning till besökare till kulturresevatnen. Å ena sidan vill de ha besökare till sina egna kulturresevat. Detta blir exempelvis tydligt när Matts ger mig en drös broschyrer om Brottö kulturresevat innan min avfärd och när Erik pratar om sin plan att marknadsföra Bråforsdagarna i radio. Å andra sidan lyfter båda kritik mot kulturresevat som i hög utsträckning har anpassats till att ta emot turister och som utvecklas i riktning mot Skansen.

Matts och Eriks perspektiv på kulturresevat som förvaltas med inriktning på att ta emot ett större antal besökare kan bero på att de har ett sätt att se på landskap som är nära det ursprungligen nordiska landskapsbegreppet. De kopplar ihop landskapet med brukandet av det och sätter det i relation till den historiska och traditionella markanvändningen på platsen. Deras uppfattning krockar därmed med kulturresevat där en landskapssyn som snarare tangerar det anglosaxiska perspektivet ligger till grund för förvaltningen, och där fokus främst är på att låta besökare uppleva kulturlandskap som ett sceneri med alla sinnen. Som Wästfelt (2019) påpekar har det anglosaxiska perspektivet blivit vanligare. Denna utbredda landskapssyn kan påverka uppfattningen om vad kulturresevat ska vara och hur de utformas. Det är möjligt att fler kulturresevat bildas där förvaltningen främst går ut på att visa upp en landskapsbild. För de praktiska förvaltarna är det dock inte landskapsbilden som är intressant utan det som ligger bakom den. Det illustreras

bland annat av hur Erik påpekar att guiden i det museala kulturresevatet var någon annan än den som faktiskt brukade marken. Både Matts och Erik reagerar också på att det inte var någon som bodde på gården och att det bara fanns djur där på sommaren. Det museala kulturresevatet upplevdes av de praktiska förvaltarna som en konstgjord värld eller ett visningsjordbruk, i negativ bemärkelse.

Det går att relatera de praktiska förvaltarnas upplevelser av det museala kulturresevatet till begreppet kreativ destruktion. Matts och Erik målar upp en bild av ett kulturresevat som har kommodifierats och anpassats till att ta emot och ta hand om ett större antal besökare. För de praktiska förvaltarna tycks denna utveckling ha nått ett stadium där kulturresevatet inte längre är intressant som ett besöksmål för dem. Det kan liknas vid det sista stadiet i processen av kreativ destruktion, som enligt Mitchell (1998 se Woods 2011:99) är en fas där besökare överger den kommodifierade platsen eller landskapet och börjar rikta sin uppmärksamhet mot andra platser. Detta eftersom besökarantalet och kommersialiseringen fört med sig effekter som underminerar de kvaliteter som fanns och eftersöktes från början, exempelvis stillhet och autenticitet. I de praktiska förvaltarnas utsagor rörande det museala kulturresevatet är det tydligt att de anser att autenticiteten i kulturresevatet har gått förlorad, i och med att de pekar på att kulturresevatet är konstlat och ger sken av att vara något det inte är. Olika personer har skilda föreställningar om och gränser för vad de räknar som autentiskt. I de praktiska förvaltarnas föreställning om ett autentiskt kulturresevat tycks kärnan i det autentiska bestå i att någon både bor och verkar på platsen och har bra kännedom om den och respekt för dess historia, helst genom egen erfarenhet. Matts låter mig förstå Brottö skärgårdsjordbruk som något autentiskt när han kallar det för ”real business”, som kontrast till öarna under Skärgårdsstiftelsens förvaltning som är mer anpassade till turister. Spänningen mellan två olika sätt att förvalta kulturlandskapet i kulturresevatet går att se som en spänning mellan det nordiska och det anglosaxiska landskapsbegreppet. Med den förstnämnda landskapsförståelsen kan anpassning till turism och fokus på landskapet som en kuliss upplevas som ett hot mot autenticiteten och förstås som en risk för kreativ destruktion. Med det anglosaxiska landskapsperspektivet kan det i stället förknippas med något positivt eftersom landskapet formas till något som är visuellt njutbart. Eftersom de praktiska förvaltarna har en i huvudsak nordisk förståelse av landskapet är de själva mer intresserade av att besöka kulturresevat som brukas av andra privata ägare än kulturresevat som förvaltas med fokus på att skapa en visuell landskapsupplevelse.

I det Matts berättar om skillnaden mellan ett ”pedagogiskt” och ett ”publikt” kulturresevat blir en spänning tydlig mellan två olika slags relationer till besökare. Matts menar att Brottö skärgårdsjordbruk är ett pedagogiskt resevat och det han lägger i begreppet tycks handla om att det i förvaltningen finns ett syfte med att personer som besöker kulturresevatet ska kunna förstå mer om vad som ligger

bakom det visuella landskapet. Dels om hur marken brukas idag, dels om hur det liknar och skiljer sig från hur den har brukats genom olika tider. Enligt Matts hade förvaltandet i ett ”publikt” reservat som kontrast handlat om att underlätta för besökare att uppleva och njuta av det visuella landskapet på olika sätt genom att exempelvis ställa i ordning bänkar, bord och markerade leder. Den åtskillnad Matts gör mellan det han kallar för pedagogiska och publika kulturresevat kan jämföras med skillnaden mellan det nordiska och det anglosaxiska landskapsbegreppet. Matts tycks försvara sig mot en anglosaxisk syn på kulturlandskapet. Kulturresevat handlar inte om att bevara och visa upp det visuella landskapet enligt honom, utan om att förmedla hur landskapet blir till och hur det hänger ihop med ett visst levnadssätt.

Matts är även medveten om och tycks försvara sig mot många turisternas blick på landskapet. Woods (2011) skriver att den rurala blicken betingas av mer eller mindre medvetna försök att rikta blicken hos turister mot vissa aspekter av det rurala landskapet. Bland annat ledmarkeringar och utplacerade bänkar medverkar till riktandet av turisternas blickar och till kommodifieringen av landskapet för visuell konsumtion (Woods 2011). Matts farhåga kring ledmarkeringar verkar vara att de ska placeras ut för att leda besökare till de vackraste scenerierna fastän hans vilja är att de ska förstå mer om arbetet bakom landskapsbilden. Matts tycks även försöka försvara sig mot den rurala idyllen. Woods (2011) beskriver att den utbredda föreställningen om den rurala idyllen döljer verkliga problem på landsbygden, som fattigdom och miljöproblem. Matts tycks vilja bryta ner både den rurala idyllen och den rurala blicken när han fäster sin uppmärksamhet på körskadorna från en skogsavverkning och på obalansen i havets ekosystem. Matts tal om torrläggandet av Östersjön tyder ytterligare på att han uppfattar en spänning mellan det som finns på ytan – det visuella – och det som döljer sig bakom.

Trots att de praktiska förvaltarna ser på landskapet på ett sätt som är närmare det ursprungligen nordiska landskapsperspektivet tycks de anpassa sig till det andra sättet att se på landskap som något att uppleva, huvudsakligen visuellt. Det är lite motsägelsefullt att Erik kritiserar det museala kulturresevatet för att vara anpassat till turisternas konsumtion samtidigt som Bråforsdagarna tycks handla mycket om besökarnas upplevelse och om att förhöja den genom att exempelvis presentera ett gulligt föl. Erik tycks anse att det inte är autentiskt att man i det museala kulturresevatet tillfälligt håller djur på sommaren. Samtidigt utgör hästarna enbart ett tillfälligt inslag i Bråfors bergsmansby under Bråforsdagarna. Man kan förstå detta som att de praktiska förvaltarna trots allt förhåller sig till den anglosaxiska landskapssynen eftersom den har kommit att bli dominerande, trots att deras egen syn egentligen ligger närmare den nordiska. Att forma ett landskap för att göra det behagligt för besökare är även indirekt kopplat till intäkter. För de praktiska förvaltarna har kulturresevaten inneburit en möjlighet att kunna fortsätta bruka och

förvalta de gårdar som är en del av dem själva. Medlen från länsstyrelsen som betalas ut till kulturreseervaten är dock begränsade och kulturmiljövårdsanslaget har inte ökat de senaste åren (se 2.2.2). Det finns en upplevelse av konkurrens hos de praktiska förvaltarna. Besökare är ett tecken på att fler uppskattar miljöerna och landskapen vilket de praktiska förvaltarna kan använda som argument för att länsstyrelsen ska fortsätta stödja kulturreseervaten.

Erik och Margareta diskuterar vad vitsen egentligen är med kulturreseervat och Margareta lyfter en fundering kring vad kulturreseervat egentligen är ifrån början. Riksantikvarieämbetet (2017) gör gällande att det är mycket viktigt att sträva efter att göra kulturreseervaten tillgängliga för allmänheten och lyfter fram att kulturreseervaten har en betydelsefull pedagogisk funktion. Samtidigt poängterar de på sin hemsida att kulturreseervat är ett flexibelt skyddsinstrument och tillåter variation och anpassning i hur arbetet med att vårda och bevara dem går till. De skriver även att både vetenskapliga och upplevelsemässiga värden kan tillvaratas och förmedlas genom att bibehålla och utveckla traditionella och pedagogiska verksamheter (Riksantikvarieämbetet 2017). Både Bråfors och Brottö kulturreseervat har bildats med pedagogiska syften (se 2.3.1 och 2.3.2). I Bråfors är det dock mycket fokus på upplevelse, vilket speciellt märks under Bråforsdagarna. Det är även mycket fokus på att bevara en landskapsbild för visuell konsumtion i Bråfors kulturreseervat, och i Brottö kulturreseervat pågår i princip ingen pedagogisk verksamhet. Dessa förhållanden skriver jag mer om i nästa resultatdel. I beslutet om att bilda Brottö kulturreseervat står bland annat att det inte ingår i syftet med kulturreseervatet att det ska vara ett mål för turism och friluftsliv (Länsstyrelsen Stockholms län 2004). Samtidigt står det att området ska vara tillgängligt för studier och landskapsupplevelser enligt allemansrätten. I beslutsdokumentet för Bråfors kulturreseervat finns det ingenting i syftet om att utveckla området till ett besöksmål (se Länsstyrelsen Västmanlands län 2006). Det framstår som oklart vad kulturreseervat egentligen är och ska vara, både utifrån samtalet med Erik och Margareta och efter hur kulturreseervaten ser ut i verkligheten jämfört med vad som står att läsa i Länsstyrelsens beslutsdokument och på Riksantikvarieämbetets hemsida. Oklarheterna kan bero på att det inte finns någon entydig definition av vare sig landskap eller kulturarv, två begrepp som har bäring på synen på kulturreseervat. En bred förståelse av vad kulturreseervat är eller kan vara gör samtidigt att det är svårt att förstå vad det egentligen är.

6. Samarbetet med den offentliga förvaltningen

I detta avsnitt beskriver jag hur de praktiska förvaltarna uppfattar de förvaltande offentliga institutionerna och samarbetet med dem. Jag går närmare in på några situationer där de praktiska förvaltarnas syn på hur kulturresevatena ska förvaltas har avvikit från den offentliga förvaltningens syn. Till sist analyserar jag vad de divergerande uppfattningarna kan grunda sig i.

6.1 Bråfors möter den offentliga förvaltningen

6.1.1 Att lägga igen diken, sätta upp solpaneler och installera en turbin

Under vår promenad i Bråfors kulturresevatet nämner Erik flera förändringar som han velat göra inom kulturresevatet. Vi har inte hunnit gå särskilt långt när han pekar på ett dike som leder bort till en jordhög bestående av schaktmassor från när färhuset byggdes. ”Meningen var att vi skulle lägga igen det diket för att få ett sammanhängande fält, men där fick vi nobben direkt när resevatet bildades,” säger Erik. Förr fanns det många öppna diken som lades igen när Erik var liten för att man skulle kunna köra med större maskiner. Jag undrar om det funnits planer på att öppna upp diken för att visa hur det var förr. ”Men nu... det här resevatet ska ju gestalta en utveckling under de senaste 700 åren, från 1200-talet och fram till nu,” svarar Erik.

De flesta förändringar inom kulturresevatet som har att göra med markarbeten och byggnader är tillståndspliktiga. Erik berättar att han velat sätta solpaneler på taket till färhuset som är byggt precis innan kulturresevatet bildades. Huset har inte samma restriktioner som de övriga, äldre byggnaderna. Förra våren tog han upp det med länsstyrelsen som meddelade att de måste överväga saken eftersom plåttaket på huset är rött och inte svart. ”Där är vi nu, de har ännu inte funderat färdigt,” säger Erik. Erik berättar också att han samtidigt försökte få tillstånd att sätta en turbin i bäcken, ungefär på samma ställe där man år 1917 byggde en kraftstation för att dra

in el och belysning i husen. När ämnet tidigare fördes på tal vid reservatets bildande satte länsstyrelsen stopp för det.

Men för ett år sedan sa jag [till länsstyrelsen] att ”det här reservatet ska ju gestalta sjuhundra år – och vi har ju faktiskt haft en kraftstation där i början på nittonhundratalet – vad är det som säger att vi inte ska återupprätta den där kraftstationen för att visa...?”

Erik avbryter sig själv och berättar att vid detta argument blev de fundersamma på länsstyrelsen. Han hoppas att de vill ompröva sin ståndpunkt eftersom solpaneler och en turbin tillsammans skulle kunna bidra mycket till gårdens elförsörjning. Enligt Eriks uppfattning är det inte heller meningen att kulturreseptatet helt ska stanna i utvecklingen. Han resonerar vidare:

Det är ju konstigt att göra en grind och stänga den 2006, 2023 eller när det än må vara – och om det inte får ändras någonting. Jag menar, det är ju ett levande ställe, det utvecklas ju hela tiden. Sen att man kanske inte ska bygga någon stor ekonomibyggnad med plåtväggar, plåttak och betongplatta, asfaltera och sådant där – det passar ju inte in i miljön.

Figur 4. Fårhuset med rött plåttak där Erik skulle vilja sätta solpaneler

6.1.2 Kulturreseptatets gränser och en svedja i skogen

Erik och jag har kommit till den norra delen av kulturreseptatet och skådar ut över betesmarken med skogsbrynet längre bort. Erik pekar på spår från den gamla vägen som finns med på 1600-talskartan. Han berättar också att det finns spår från

malmvägar kors och tvärs över skogen. I skogen, delvis utanför kulturreseptatet, nämner Erik även att det finns lämningar från kolbottnar, ett gruvhål och en trolig begravningsplats där man begravde folk under digerdöden. ”Det finns ju mycket historia uppe på skogen,” säger Erik. Vi kommer in på var kulturreseptatets gränser går. Erik berättar att han hade vissa synpunkter när gränserna drogs upp. På ett ställe ville han att gränsen skulle gå in i skogen, följa ett mossdrag, komma ner på och sedan bakom en skogsbilväg och till sist ut på allmänna landsvägen. Då skulle man ha fått med en gammal bosättning i skogen. ”Det är gamla åkrar och ett ställe som heter Läsveden, alltså en svedja som ligger i lä för vinden,” berättar Erik. Där har han nu fått tillstånd att hugga undan granskogen och öppna upp för att få fram lämningarna som finns där. Erik berättar:

Den sista människan som bodde där, det vet jag, hon hette Greta, men jag vet inte riktigt när hon bodde där. Så det ville jag ha med i reservatet då och om de hade gjort som jag sa hade de fått en ytterkant med en våtmark eller en mosse. Men nej, det tyckte de inte.

Erik berättar att han aldrig fick någon förklaring till varför de inte ville ha med det i kulturreseptatet. Men han minns hur handläggarna på länsstyrelsen var när kulturreseptatet bildades. Delvis tror han att det handlade om att de inte ville att han skulle bestämma någonting. Vid ett tillfälle kom ett par handläggare ut för att göra inventeringar. Erik frågade då om han skulle gå med och berätta vad han vet. ”Nej, vi ska bilda oss en egen uppfattning,” svarade de. När Erik sedan fick läsa dokumentationen från inventeringen funderade han på var de egentligen hade varit någonstans. ”Jag kände inte igen hälften av det som de hade skrivit. Det är lite otäckt för det som de har skrivit är ju registrerat på länsstyrelsen, och en hel del av det stämmer inte med verkligheten,” säger Erik.

6.2 Brottö möter den offentliga förvaltningen

6.2.1 Gamla skyltar och romantiserande handläggare

Medan Matts och jag vandrar i Brottö kulturreseptat ser jag då och då skyltställ där själva informationsskylten saknas. I mitten av trätavlan finns det bara en liten skylt med sevärdhetssymbolen och texten kulturreseptat. Under skyltställen finns det även ställ för broschyrer. De gapar tomma, broschyrerna som trycktes upp till invigningen är slut. Matts berättar att han själv tog ned informationstavlorna eftersom de var i ett sådant ämlligt skick. Solen hade blekt dem, fått dem att flagna och skifta färger. Dessutom var de inaktuella. Matts åkte in till länsstyrelsen och lämnade tillbaka dem, tackade för lånet och sa att han ville ha nya, fräscha skyltar.

Det hände inget då heller. Först påtalade jag det på en rundvandring, men sen tänkte jag att om jag lämnar in dem så kanske det händer något. De bara tackade och tog emot dem, motiverade

det med att de hade sett sämre. Läger man ner så här mycket jobb på det här, då är det väl kul om skyltningen är något att ta höjd på.

Matts har funderat på hur man skulle kunna delge kunskapen om kulturreseptatet på andra sätt. Läns museet håller på att sammanställa ett kunskapsunderlag om Brottö. Gemensamt har de diskuterat att lägga fram ett förslag till länsstyrelsen om att sätta upp stolpar med QR-koder, så att man kan få information digitalt i stället. ”Ja men, vi kan ju inte ha det skyltlöst,” säger Matts. ”Nu har jag gjort det skyltlöst för att det ska se tråkigt ut. Det finns ju ett skyltningsansvar som ligger på Länsstyrelsen, det får inte se ut på det här jävla viset – att skyltarna inte är läsbara.” Länsstyrelsen har framhållit brist på pengar som en orsak, men Matts vet inte riktigt om han håller med om det. Lite senare frågar jag om det har förekommit någon pedagogisk verksamhet runt småskaligt jordbruk på Brottö. ”Nej, ingenting,” svarar Matts. ”Ett syfte med kulturreseptatet är ju att sprida kunskap också, men länsstyrelsen tar inga sådana initiativ,” säger Matts.

Figur 5. Matts och ett skyltställ som saknar information om kulturreseptatet

Länsstyrelsens kostnad för kulturreseptatet är ungefär vad de betalar ut i skötselavtalet med honom. Matts gissar att Brottö måste vara ett av de billigaste reservaten i hela landet. Han har inte mycket kontakt med länsstyrelsehandläggarna utöver att han med jämna mellanrum skickar in fakturor som också får tjäna som livstecken. Betalningen kom förut i förskott men det ändrades någon gång till i

efterhand. Matts upplever att det också har blivit kämpigare att få pengar till sådant som restaurering av gärdesgårdar och gamla lutande logar och lador. ”Det är ingen gräddfil längre,” säger han. Utöver medlen som han får genom skötselavtalet nämner han att länsstyrelsen har andra bidrag som man i så fall får söka på samma premisser som alla andra som vill restaurera enskilda objekt med kulturvärden. Möjligheten att söka stöd genom Leader dyker inte upp i vårt samtal.

Matts berättar att handläggarna var engagerade i början och brukade komma ut till Brottö en eller ett par gånger per år. Numera händer det ungefär vart tredje år. ”De har så mycket annat att göra i Stockholms län, det här hamnar på en hylla,” säger Matts. Han anar att en del av dem inte alltid trivs på jobbet och berättar om ett tillfälle då en handläggare fällde kommentaren ”Ni har det nog bra där ute” till honom. Matts säger: ”Det kan man ju inte sitta där och hålla med om. Det är ett hårt liv i skärgården”. Han berättar också om ett tillfälle då en chef på Länsstyrelsen kom ut till kulturreseptatet. ”Det var ju i maj, det var ju så vackert, solen sken. Det var väl en rolig dag på jobbet. Sen var det som vanligt igen.” Matts hade gärna velat bolla idéer och ha avstämningar för att prata om sådant som han går och funderar på. Med tiden har han dock vant sig vid förhållandena. Matts konstaterar att kulturreseptatet blir vad han gör det till. Fördelarna är att han inte behöver vara rädd för att inte leva upp till några krav. Han tycker ändå att det är fantastiskt med de möjligheter som kulturreseptatet har fört med sig. Mycket av arbetet hade inte blivit gjort utan stöttningen. ”Det är privilegierat att få hålla på med sådant här,” säger Matts.

6.3 Olika syn på landskap och kulturarv

Det visar sig under rundvandringarna i kulturreseptaten att det på vissa punkter råder brist på samstämmighet mellan den offentliga förvaltningen och kulturreseptatets ägare och praktiska förvaltare. En skillnad är att Erik tycks uppleva att den offentliga förvaltningen lägger sig i för mycket medan Matts efterfrågar mer engagemang från länsstyrelsen. Gemensamt för båda är att de praktiska förvaltarna uttrycker att de i viss mån inte har blivit lyssnade på och att deras åsikter om kulturreseptatens förvaltning inte har tagits på allvar. I Bråfors kulturreseptat finns en tydlig motsättning mellan skydd och bevarande samt å andra sidan modernisering och förändring. Eriks förhållningssätt är pragmatiskt. Han vill bevara miljön i sin helhet men sätter inte stort värde vid bevarande som är alltför opraktiskt och hindrar en utveckling på platsen. Det framkommer dock att den offentliga förvaltningen har ett annat perspektiv. Igenläggning av diken tycks det vara definitivt stopp för och i frågan om installation av solpaneler och en turbin har de initialt ställt sig avvisande och slutgiltiga besked dröjer. Vad beträffar Brottö kulturreseptat upplever Matts att länsstyrelsen inte visar något intresse för

kulturresevatet och att han inte får tillräckligt med stöd i sitt arbete. Misshälligheterna mellan den offentliga förvaltningen och de praktiska förvaltarna skulle kunna ha sin grund i olika sätt att se på landskap och kulturarv samt skillnader i synen på vad kulturresevatens förvaltning går ut på.

För båda kulturresevatens del skulle det kunna ha betydelse att de kan karaktäriseras som idylliska miljöer på landsbygden. Lagerqvist (2019) påpekar att kulturarvet alltmer har kommit att betraktas som en resurs i samhällsutvecklingen än enbart som föremål för skydd och bevarande. Likväl finns det föreställningar om landsbygden som kan påverka hur rurala kulturmiljöer behandlas i motsats till urbana (Lagerqvist 2019). Föreställningarna är socialt konstruerade, formade av sociala och kulturella normer och andra influenser (Woods 2011). En framträdande idé framställer landsbygden som en idyllisk plats förknippad med lugn och ett enkelt och traditionellt levnadssätt (Woods 2011). Man kan anta att länsstyrelsehandläggarnas attityd till solpanelerna och turbinen i Bråfors kulturresevat är påverkad av idén om landsbygden som en idyll. Deras handlande går att förstå som ett uttryck för *den rurala blicken* (the rural gaze). I Bråfors kulturresevat har den rurala blicken möjlighet att komma till fysiskt uttryck eftersom länsstyrelsen sitter på makten att påverka landskapsbilden och markanvändningen efter eget tycke och ideal. Installationen av solpaneler och en turbin skulle inte innebära en förvanskning av något äldre skyddsvärt objekt. Trots det motsätter sig länsstyrelsen moderniseringarna vilket kan förklaras av att landskapsbilden skulle disharmoniera mer med den rurala blicken.

Den rurala blicken kännetecknas även av ett selektivt betraktande av landskapet där vissa aspekter av verkligheten tonas ned eller förträngs, som det faktum att människor bor och arbetar i landskapet (Woods 2011). I Bråfors tycks den offentliga förvaltningen vara fullt koncentrerad på det kulturhistoriska landskapets bevarande och inte fullt beakta att personer bor i kulturresevatet och att gården inte helt kan kopplas ifrån samhällets och teknikens utveckling. För Erik har platsen dock varit och är fortsatt en levande miljö. Han vill inte se bildandet av kulturresevatet som en slutpunkt för platsens utveckling men upplever att han har behövt argumentera med länsstyrelsen kring detta. Erik tycks ha ett sätt att se på landskap där han betraktar det som en process snarare än något statiskt. Därmed skiljer sig hans synsätt från den traditionellt anglosaxiska synen på landskap. Saltzman (2001) beskriver det som utbrett inom landskapsvården att se landskapet som ett sceneri eller en summa objekt. Dock noterar hon ett gryende intresse inom landskapsvården för att bevara det ”levande” landskapet och en ökad insikt om att landskap karaktäriseras av just föränderlighet. Hon ser tecken på att kontinuerligt bruk uppfattas som en förutsättning för bevarandearbete. I Bråfors kulturresevats beslutsdokument uppges också att utvecklingen av landskap ska åskådliggöras genom ”skydd, vård och *fortsatt brukande*” (Länsstyrelsen Västmanlands län

2006:1 min kurs.). Trots formuleringen verkar synen på landskapet från offentligt håll i praktiken vara tillbakablickande och restriktiv mot teknisk utveckling. I sin proposition "Hållbart skydd av naturområden" skriver regeringen att kulturresevat som skyddsform inte främst ska användas som ett sätt att skydda landskapet utan att kulturresevaten snarare kan fungera som "referensområden för en långsiktigt hållbar förvaltning av landskapets värden" (Miljödepartementet 2008). Utifrån Eriks perspektiv förefaller det dock som om länsstyrelsen är mer inriktad på att skydda landskapet i det här fallet. Det kan bero på att länsstyrelsehandläggarna har mer av en anglosaxisk syn på landskapet och att de är påverkade av den rurala blicken.

Vad gäller Brottö kulturresevat kan man misstänka att samma föreställningar om landsbygden och tolkning av kulturlandskap inverkar på förvaltningen av kulturresevatet. Matts uttalanden visar att han upplever att länsstyrelsen har en romantiserad bild av kulturresevatet. Kommentaren "Ni har det nog bra där ute" som Matts fick höra av en handläggare är ett uttryck för en idé om skärgården som en rural idyll förknippad med en flykt från moderniteten i storstan. Det finns således tecken på att handläggarna har en rural blick på kulturresevatet. Som tidigare nämnts utgörs Matts mentala landskap till stor del av hans arbete medan den rurala blicken kännetecknas av ett selektivt och nostalgiskt betraktande av landskapet där bland annat arbetet förträngs.

Det finns även tecken på att Länsstyrelsen i Stockholms län har mer av en anglosaxisk landskapssyn där landskapet uppfattas som en statisk bild. Till skillnad från i Bråfors kulturresevat finns inga önskemål hos Matts om att modernisera inom kulturresevatet och som i så fall skulle kunna utgöra hot mot landskapsbilden. Snarare är han inriktad på att få landskapet att stanna i tiden och på att forma det så att det i så stor utsträckning som möjligt efterliknar det tidiga 1900-talets skärgårdslandskap. Att Matts själv inte önskar förändra landskapsbilden så mycket i kulturresevatet gör det ännu lättare att uppfatta landskapet i kulturresevatet som ett statiskt sceneri. Med den anglosaxiska tolkningen är betraktaren subjektet som fångar landskap med blicken. Betraktaren är dock inte inblandad i skapandet av landskapet. På så sätt skymmer det anglosaxiska perspektivet att landskap är föränderliga och formas och omformas av både naturkrafter och av människor som brukar marken. Den rurala blicken i kombination med en anglosaxisk landskapssyn kan hänga ihop med en föreställning om att det inte kräver så mycket att underhålla och förvalta landskapet. Kulturmiljövårdsanslaget har samtidigt inte ökat under de senaste åren och det är mycket möjligt att Länsstyrelsen har ytterst begränsat med resurser att lägga på kulturresevatet.

En annan punkt där det råder brist på samstämmighet i Bråfors kulturresevat handlar om vilka spår och lämningar som är värda att bevara. Begreppet kulturarv hör alltid samman med en bestämd grupp människor, vilket betyder att någons kulturarv behöver inte vara någon annans kulturarv (Grundberg 2004). Exempelvis vill den offentliga förvaltningen bevara de öppna dikena i kulturresevatet medan de inte utgör ett kulturarv på samma sätt för Erik. Vid kulturresevatets bildande fanns hos den offentliga förvaltningen ett svalt intresse för spåren av en bosättning och svedja i skogen, stället som kallas för Läsveden. Erik försökte dock att argumentera för dess platsande i kulturresevatet. På senare tid har han själv tagit upp arbetet med att röja fram lämningarna som finns där. Läsveden har uppenbarligen en viss betydelse för honom. Erik har dock uppfattningen att länsstyrelsehandläggarna inte var intresserade av att höra och ta del av hans kunskap och berättelser om platsen. Han anser till och med att de har dokumenterat felaktiga uppgifter om kulturresevatet. Om detta förhållande är riktigt skulle det kunna vara ett exempel på den diskurs som fått namnet *authorized heritage discourse* (AHD) och som kastar ljus över hur kulturarvet allmänt förstås som något som bara experter kan identifiera och uttala sig om (Smith 2006). Att länsstyrelsehandläggarna vid en inledande inventering i Bråfors ville bilda sig en egen uppfattning och samtidigt förbiså Eriks anspråk på kunskap om platsen faller sig naturligt inom ramen för AHD. Svedjan i skogen blev inte del av kulturresevatet trots att Erik tillskriver den ett värde, eftersom diskursen bestämmer handläggarnas perspektiv som det kvalificerade.

Man kan fråga sig varför spåren och lämningarna från en bosättning och en svedja i skogen inte ansågs platsa i kulturresevatet. Även detta förhållande kan tolkas mot bakgrunden av AHD. Enligt litteraturen antas kulturarvet ofta säga något om vilka vi är, alltså representera någon sorts identitet (Grundberg 2000). Eftersom kulturarvsdiskursen växte fram ungefär samtidigt med 1800-talsnationalismen har kulturarv ofta associerats till nationalstaten och den nationella identiteten (Smith 2006). Diskursens betoning på den nationella identiteten och dess tillhandahållande av en känsla av nationell gemenskap innebär att lokala identiteter och erfarenheter ofta förringas (Smith 2006). I marknadsföringen av Bråfors, på länsstyrelsens hemsida och i annat informationsmaterial som broschyrer, är det främst spåren från järnframställningen och från jordbruket som försörjde människor och djur med mat samt bergsmansbyns byggnader som lyfts fram. En informationsskylt i kulturresevatet upplyser om järnframställningens stora betydelse för Sveriges ekonomi och utveckling. Kulturarvet i Bråfors kopplas därmed till en större berättelse om nationalstatens utveckling. Vidare påpekar Smith (2006) att den dominerande kulturarvsdiskursen privilegierar gamla, vackra eller storartade objekt och platser som hör ihop med grupper med högre status i samhället. Jämfört med bergsmansgårdens imponerande byggnadsbestånd med den vackra mangårdsbyggnaden med flyglar samt de omgivande uthusen är Läsveden en

undanskynd och anspråkslös plats i skogen. Den prioriteras förmodligen ned eftersom lämningarna där uttrycker en lokal erfarenhet och ger tillgång till en mindre berättelse än den stora berättelsen om Sveriges utveckling. Dessutom är det antagligen så att den folkliga och muntligt traderade kunskapen inte värderas av den offentliga förvaltningen på grund av diskursens fokus på expertkunskap. Erik tillskriver dock platsen ett värde och har på eget bevåg bestämt sig för att röja fram lämningarna som finns där. Läsveden kan därmed ses som ett exempel på ett folkligt kulturarv, där spåren och lämningarna saknar en officiell ”stämpel”. Inkluderandet av Läsveden i kulturresevatet skulle potentiellt ha kunnat ge en mer mångfacetterad och heltäckande bild av platsen och de människor som levt och rört sig där.

7. Slutsats

Syftet med den här uppsatsen var att undersöka perspektiv på kulturresevatens syfte och förvaltning hos de som har anknytning till och förvaltar kulturresevat praktiskt. Detta med utgångspunkt i den europeiska landskapskonventionens demokratiska mål om att alla ska kunna delta i utformningen av landskap. Min slutsats är att de praktiska förvaltarna i Bråfors kulturresevat och i Brottö kulturresevat har en syn på kulturlandskapet som utgår mer från den nordiska ursprungsbetydelsen av begreppet landskap, snarare än den från början anglosaxiska betydelsen som är mer utbredd idag. Med det nordiska landskapsbegreppet förstås landskap som ett territorium som hänger samman med traditioner och människors sätt att leva och bruka marken medan den anglosaxiska förståelsen av landskap har en betoning på det visuella i landskapet (se 3.5.1). De praktiska förvaltarnas redogörelse för kulturlandskapet i kulturresevatens genomsyras av det nordiska landskapsbegreppet eftersom de lägger tyngdpunkten på hur de själva brukar och formar landskapet idag och hur området har brukats historiskt och traditionsenligt. Eftersom de praktiska förvaltarna bor i kulturresevatens och förvaltar gårdar med omgivande miljöer som gått i arv till dem från tidigare generationer präglas deras syn på landskapet också i hög grad av detta. Landskapet är både fysiskt och mentalt samt de praktiska förvaltarnas subjektiva verklighet. De praktiska förvaltarnas syn på landskapet kännetecknas av att de förknippar det med sitt arbete, med minnen från förr, exempelvis sådant som de har varit med om i barndomen. Landskapet är befolkat med människor som varit på platsen, deras fäder är speciellt viktiga gestalter.

För att förstå de praktiska förvaltarnas perspektiv på kulturresevatens behöver man sätta dem i relation till den offentliga förvaltningens perspektiv. Uppsatsen visar att de praktiska förvaltarna i Bråfors respektive Brottö kulturresevat har upplevelser av att deras egen syn på hur kulturresevatens ska förvaltas krockar något med den offentliga förvaltningens syn. Min slutsats är att det kan ha att göra med att de har olika syn på landskapet. I det som de praktiska förvaltarna berättar finns det tecken på att den offentliga förvaltningens syn på landskapet snarare är närmare den anglosaxiska ursprungsbetydelsen av landskap som betonar det visuella och landskapet som ett sceneri, och att de har en mer statisk syn på landskapet jämfört med de praktiska förvaltarna. I Bråfors bergsmansby vill den praktiska förvaltaren bevara gården och landskapet som en helhet. Med respekt för miljön vill han

samtidigt utveckla gården och han har bland annat sökt tillstånd för att sätta upp solpaneler på ett tak och installera en turbin i en bäck. Där det handlar om att förändra landskapsbilden i en mer modern riktning dröjer länsstyrelsen med sina överväganden, även om det rör mindre ändringar som samtidigt underlättar för den praktiska förvaltaren att bo och leva på sin gård. Den praktiska förvaltaren på Brottö skärgårdsjordbruk vill likaså bevara gården och landskapet runtomkring. De förändringar han vill göra handlar huvudsakligen om att öppna upp landskapet så att det i ännu högre grad efterliknar hur det såg ut förr. Han vill också göra det mer pedagogiskt med skyltar. I dessa ambitioner upplever den praktiska förvaltaren på Brottö dock att han inte får stöd, och upplever då länsstyrelsens insats gällande kulturresevatets förvaltning som otillräcklig. Min slutsats är att om fokus på statiska landskapsbilder tar överhanden riskerar man att gå miste om andra möjliga värden med kulturresevat. Det kan till exempel handla om möjligheten att utveckla kulturresevatets pedagogiska funktion.

Uppsatsen visar att de praktiska förvaltarna upplever en kluvenhet till besökare och till att förvalta kulturresevaten som besöksmål. Å ena sidan ger de uttryck för att de skulle vilja ha fler besökare, å andra sidan riktar de kritik mot andra kulturresevat som i hög grad är turistanpassade och som de kritiserar för att drivas som museum eller besöksanläggningar. En spänning uppdragas mellan en syn på landskap som ett område länkat till ett traditionsenligt brukande och en vanlig syn på landskap som något visuellt som helst ska vara behagligt för en betraktare. Man kan se att de praktiska förvaltarna värjer sig mot kulturresevat som huvudsakligen förvaltas med inriktning på att skapa upplevelser för besökare eftersom deras tolkning av landskapet handlar mer om hur området brukas och har brukats traditionsenligt. Samtidigt är den anglosaxiska landskapssynen indirekt kopplad till intäkter genom att besökare dras till vackra landskap. De praktiska förvaltarna anpassar sig därför i viss mån till den synen. Helst vill de praktiska förvaltarna dock ha besökare som är intresserade av det pågående och tidigare brukandet i kulturresevaten och inte enbart av att uppleva en vacker miljö. Deras kritik mot turistanpassade kulturresevat säger något om vad de själva tycker är viktigt. Kulturresevat som inte är tillrättalagda museum utan snarare brukade miljöer är också viktiga eftersom de exempelvis är intressanta för besökare som själva är bönder eller praktiska förvaltare.

Den här uppsatsen tar avstamp i att det finns vissa frågetecken gällande vad förvaltningen av kulturresevat går ut på. Visserligen verkar det ha varit avsikten redan från början med kulturresevat att det breda tolkningsutrymmet skulle göra det till ett flexibelt och anpassningsbart skyddsinstrument. Utifrån uppsatsens resultat blir det samtidigt angeläget att reflektera över vilka grupper i samhället som har makt att definiera vad som är ett kulturlandskap samt att påverka och bestämma över kulturresevaten. Det är viktigt att ha i åtanke att det finns olika sätt att se på

och förstå begreppet landskap, vilket spiller över på synen på kulturlandskap. Idag har fler och fler människor en relation till landsbygden och landskapet som grundar sig på föreställningen att det är en plats att konsumera och uppleva. Detta hänger troligtvis samman med att den allmänna tolkningen av landskap har rört sig mot det anglosaxiska landskapsperspektivet. En risk med oklarheterna kring vad kulturresevat ska vara är att de praktiska förvaltarnas syn på kulturlandskapet blir undanträngd av en syn på kulturlandskap som sceneri att konsumera och uppleva. De praktiska förvaltarnas perspektiv är dock viktigt att ta till vara. Dels eftersom den europeiska landskapskonventionen fastställer att landskapet är en gemensam resurs och ett gemensamt ansvar och att alla ska kunna vara delaktiga i landskapsförvaltningen. Dels eftersom negligerandet av brukarnas perspektiv gör att man potentiellt kan gå miste om andra intressanta värden med kulturresevat som inte nödvändigtvis har med det upplevelsemässiga att göra. Skyddsinstrumentet kulturresevat utgör framför allt en utmärkt möjlighet till en långsiktigt hållbar förvaltning av kulturlandskapets värden. Frågan är i vilken utsträckning denna möjlighet tillvaratas. Vidare forskning skulle kunna undersöka den offentliga förvaltningens landskapssyn och uppfattning om vad förvaltning av kulturresevat går ut på närmare. Det vore också av intresse att fördjupa undersökningen av praktiska förvaltares perspektiv.

Referenser

- Creswell, J.W. (2014). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. 4 uppl., SAGE.
- Creswell, J.W. & Creswell, J.D. (2018). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. 5 uppl., SAGE.
- Eriksson, C. (2013). *Fåboden som politiskt rum*. Diss. Sveriges lantbruksuniversitet.
<https://res.slu.se/id/publ/41113>
- Evans, J. & Jones, P. (2011). The walking interview: Methodology, mobility and place. *Applied Geography*. 31(2), 849-858.
<https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2010.09.005>
- Flygare, I. (2008). Kan Sverige leva utan öppna landskap? I: Johansson, B. (red.) *Ska hela Sverige leva?*. Formas. 323-333.
- Grundberg, J. (2000). *Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag: en introduktion till kulturarvsförvaltningens teori och praktik*. Lic.-avh. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- Grundberg, J. (2004). *Historiebruk, globalisering och kulturarvsförvaltning: utveckling eller konflikt?*. Diss. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- Gunnarsdotter, Y. (2005). *Från arbetsgemenskap till fritidsgemenskap: den svenska landsbygdens omvandling ur Locknevis perspektiv*. Diss. Sveriges lantbruksuniversitet.
- Ihse, M. (2019). Landskap - inledande reflektioner. *Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift*, 158(5), 8-9. <https://www.ksla.se/wp-content/uploads/2019/10/KSLAT-5-2019-Landskap-%E2%80%93-ett-vidstr%C3%A4ckt-begrepp.pdf> [2024-03-14]
- Jones, M. (1991). The elusive reality of landscape. Concepts and approaches in landscape research. *Norsk geografisk tidskrift*. 45(4), 229-244.
<https://doi.org/10.1080/00291959108552277>
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. 2 uppl., Studentlitteratur.
- Laqerqvist, M. (2019). Kulturarv och landsbygdens omvandling. I: Forsberg, G. (red.) *Samhällsplaneringens teori och praktik*. Liber. 225-234.
- Lowenthal, D. (1996). *Possessed by the Past: The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Free Press.
- Länsstyrelsen Stockholm (u.å.). *Brottö kulturresevat*.
<https://www.lansstyrelsen.se/stockholm/besoksmal/kulturmiljoer/brotto-kulturresevat.html> [2023-05-03]

- Länsstyrelsen Stockholms län (2004). *Beslut om bildande av kulturreseptatet Brottd skärgårdsjordbruk i Ljusterö församling, Österåkers kommun*. Dnr 436-2004-24020 (2004-04-13).
- Länsstyrelsen Västmanlands län (2006). *Bildande av kulturreseptatet Bråfors bergsmansby, Bråfors 1:3-2:3, 1:8, 5:1 och 1:7, Glimbo 1:3, 1:5 Norbergs socken, Norbergs kommun, Västmanlands län*. Dnr 435-8351-05 (2006-12-08).
- Länsstyrelsen Västmanlands län (2010). Kulturreseptat i Västmanlands län: Bråfors. [Broschyr]. Länsstyrelsen Västmanlands län.
- Länsstyrelsen Västmanlands län (u.å.). *Bråfors bergsmansby*. <https://www.lansstyrelsen.se/vastmanland/besoksmal/kulturmiljoer/brafors-bergsmansby.html> [2023-05-02]
- Miljödepartementet (2008). *Hållbart skydd av naturområden*. (Regeringens proposition 2008/09:214). Regeringskansliet.
- Norderhaug, A. & Stokke, S. (2019). Det nödvändiga helhetsperspektivet - Storfjordmodellen för bättre landskapsförvaltning. *Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift*, 158(5), 98-109. <https://www.ksla.se/wp-content/uploads/2019/10/KSLAT-5-2019-Landskap-%E2%80%93-ett-vidstr%C3%A4kt-begrepp.pdf> [2024-03-14]
- Pripp, O. & Öhlander, M. (2011). Observation. I: Kaijser, L. & Öhlander, M. (red). *Etnologiskt fältarbete*. Studentlitteratur. 113-142.
- Riksantikvarieämbetet (2014). *Beslut om kulturreseptat*. (Vägledning för tillämpningen av Miljöbalken). Riksantikvarieämbetet. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn%3Anbn%3Ase%3Araa%3Adiva-4013>
- Riksantikvarieämbetet (2017). *Att förvalta kulturreseptat*. <https://www.raa.se/kulturarv/landskap/kulturreseptat/att-forvalta-kulturreseptat/> [2023-04-24]
- Riksantikvarieämbetet (2019). *Praktisk landskapsvård*. <https://www.raa.se/kulturarv/landskap/landskapsvard/praktisk-landskapsvard/> [2024-01-22]
- Riksantikvarieämbetet (2021). *Definition av kulturarv och kulturmiljö*. Riksantikvarieämbetet. <https://www.raa.se/kulturarv/definition-av-kulturarv-och-kulturmiljo/> [2023-09-29]
- Riksantikvarieämbetet (2022). *Europeiska landskapskonventionen (ELC)*. <https://www.raa.se/samhallsutveckling/internationellt-arbete-och-eu-samarbete/europaradet/europeiska-landskapskonventionen/> [2024-01-22]
- Riksantikvarieämbetet (2023a). *Att bilda kulturreseptat*. <https://www.raa.se/kulturarv/landskap/kulturreseptat/att-bilda-kulturreseptat/> [2023-04-24]
- Riksantikvarieämbetet (2023b). *Bidrag till kulturmiljövård*. <https://www.raa.se/lagar-och-stod/bidrag-anslag-och-fonder/kulturmiljovardsanslaget/> [2024-01-17]
- Riksantikvarieämbetet (2023c). *Digital handbok för bildande och förvaltning av kulturreseptat*. <https://www.raa.se/kulturarv/landskap/kulturreseptat/digital-handbok-for-bildande-och-forvaltning-av-kulturreseptat/> [2024-01-06]

- Riksantikvarieämbetet (2024). *Sveriges kulturresevat*.
<https://www.raa.se/kulturarv/landskap/kulturresevat/forteckning/> [2023-06-14]
- Riksantikvarieämbetet (u.å.). *Kulturresevat*.
<https://www.raa.se/kulturarv/landskap/kulturresevat/> [2023-04-12]
- Robson, C. (2011). *Real world research: a resource for users of social research methods in applied settings*. 3 uppl., Wiley.
- Saltzman, K. (1997). ”En stilla och enfallig landsbygd”: Konsten att beskriva ett vanligt landskap. I: Saltzman, K. & Svensson, B. (red.) *Moderna landskap: identifikation och tradition i vardagen*. Natur och kultur. 157-179.
- Saltzman, K. (2001). *Inget landskap är en ö: dialektik och praktik i öländska landskap*. Diss. Lunds universitet. Nordic Academic Press.
- Saltzman, K. & Svensson, B. (1997a). Inledning. I: Saltzman, K. & Svensson, B. (red.) *Moderna landskap: identifikation och tradition i vardagen*. Natur och kultur. 9-20.
- SFS 1998:808. *Miljöbalk*. Klimat- och näringslivsdepartementet
- Skärgårdsstiftelsen (u.å.). *Vanliga frågor*. <https://skargardsstiftelsen.se/faq/> [2023-05-04]
- Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. Routledge.
- Woods, M. (2011). *Rural*. Routledge.
- Wästfelt, A. (2019). Sveriges jordbrukslandskap i ett europeisk sammanhang - en kort introduktion. *Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift*, 158(5), 10-15.
<https://www.ksla.se/wp-content/uploads/2019/10/KSLAT-5-2019-Landskap-%E2%80%93-ett-vidstr%C3%A4ckt-begrepp.pdf> [2024-03-14]

Tack

Jag vill först och främst rikta ett varmt tack till mina informanter i Bråfors och på Brotttö och speciellt Erik och Matts. Tack för att ni bjöd in mig i era hem, för fika, måltider och intressanta samtal samt för att ni tog er tiden att visa runt mig i kulturreseptaten. Jag kommer att minnas besöken i kulturreseptaten länge. Tack till min handledare Kjell Hansen för att du ständigt har varit beredd att handleda och stötta mig i uppsatsprocessen. Jag vill rikta ett stort tack till min kursledare Malin Beckman för att du funnits där som ett stöd under hela utbildningen inklusive under tiden för arbetet med masteruppsatsen. Det har varit ovärderligt. Jag är tacksam för att jag under studietiden har fått så många fina vänner som också har haft stor betydelse för arbetet med uppsatsen. Tack till Signe, Klara, Adjani, Magnus och Petter m.fl. för all uppmuntran samt för trevligt pluggsällskap. Slutligen vill jag tacka min sambo Christoffer och min familj. Tack för att ni har stöttat och funnits där för mig under uppsatsarbetet och för att ni har fått mig att tänka på annat under så många glädjefyllda stunder tillsammans med er.

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i **JA**, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i **NEJ**, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Även om du inte publicerar fulltexten kommer den arkiveras digitalt. Om fler än en person har skrivit arbetet gäller krysset för samtliga författare. Du hittar en länk till SLU:s publiceringsavtal på den här sidan:

- <https://libanswers.slu.se/sv/faq/228316>.

JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.